ARAŞTIRMA MAKALESİ/RESEARCH ARTICLE

Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 65:1 (2024), 363-395
DOI: 10.33227/ auifd.1431001

Câhiliye Devri Arap Şiirinde Tutsak Kadın Algısı

MEHMET YILMAZ
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Türkiye
Çanakkale Onsekiz Mart University, Faculty of Theology, Türkiye
myilmaz93@hotmail.com
https://orcid.org/0000-0002-8223-7065

Öz
İnsanlık tarihi boyunca varlığı koruma içgüdüsü, gelir dağılımında hakkaniyetten uzaklaşma ve çıkara dayalı çarpık ilişkiler gibi nedenlerle topluluklar arasında savaşlar sürüp gitmiştir. Câhiliye dönemi Arap topluluklarında da benzer sebeplere dayalı savaşlar sıkça yaşanmıştır. Sınırlı sayıdaki su kaynaklarını ele geçirmek amacıyla çoğu defa hasım kabilelere baskınlar düzenlenmiş veya göğüs göğüse çarpışmalar meydana gelmiştir. Baskınlar ve savaşlar sırasında ele geçirilenler arasında kadınlar da yer almıştır. Yapılacak esir değiş tokuşu pazarlıklarında koz olarak kullanılmak üzere özellikle hatırı sayılır ailelere mensup kadınlar hedef seçilmiştir. Saray veya köşklerde refah içerisinde yaşayan elit tabakaya mensup kadınlar beklenmedik bir anda kendilerini hasım tarafın eline esir düşmüş olarak bulabilmişlerdir. Arkada gözleri yaşlı çocuklar, ebeveynler ve yakınlar bırakmışlardır. Bu çalışma, baskınlar ve savaşlar sırasında tutsak alınan kadınların akıbetlerinin ve karşılaştıkları muamelelerin Câhiliye dönemi Arap şiirine olan yansımalarını ele almaktadır. Câhiliye dönemi Arap şairlerine ait ilgili beyitler çalışmanın esasını oluşturmaktadır. Zira şair, yaşadığı çevrenin kültürünü, tanık olduğu hadiseleri ve hadiseler karşısındaki duygularını beyitlere yansıtır. Çalışma, şiirlerdeki tutsak kadın tasvirleri üzerinden Câhiliye döneminde savaşlar nedeniyle oluşan olumsuz durumu ortaya koymak bakımından önem arz etmektedir. Çalışmada tarama, tasnif ve tahlil yöntemleri kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Belagati, Arap Şiiri, Câhiliye, Savaş, Kadın.

The Perception of Captive Women in Arabic Poetry of Jāhiliyya
Abstract
Throughout the history, wars have continued between communities due to many reasons such as the instinct to protect their existence, the inequity in income distribution, and distorted relations based on interests. Wars based on aforementioned reasons were frequently experienced in Arab communities of Jāhiliyya. The wars mostly manifest themselves in the form of raiding enemy tribes or hand-to-hand combat in order to seize the limited number of water resources due to the harsh and arid desert conditions of the Arabian Peninsula. There are also women among those, who are captured during raids and wars. In particular, women from prominent families are targeted to be used as

Geliş/Recieved: 03.02.2024 Kabul/Accepted: 28.05.2024

leverage in the future prisoner exchange negotiations. The women of the elite class, who live in prosperity in palaces or mansions, unexpectedly find themselves captured by the enemy leaving behind tearful children, parents and relatives. What are the fates and treatments that await the women who are held captive during raids or wars? This study aims to bring to light the reflections of the fate of the women who were captured during the raids and wars as well as the treatment they were subjected to on the Arabic poetry of Jāhiliyya. In this respect, the relevant couplets belonging to the Arab poets of the Jāhiliyya period constitute the basis of the study. The the poet reflects the culture of the environment he lived in, the events he witnessed and his feelings about the events in the couplets. The study is important in terms of revealing the negative stiuation caused by wars in the age of Jāhiliyya through the depictions of captive women in poems. Scanning, classification and analysis methods were used in the study.

Keywords: Arabic Language and Rhetoric, Arabic Poetry, Jāhiliyya, War, Women.

Giriş

Arap Yarımadası'nın iç kesimlerine çetin çöl iklimi hakimdir. Kış ve bahar mevsimleri dışında yeterli miktarda yağmur yağmadığından bölgede su kaynakları da sınırlıdır. Bu sebeple çölde yaşayan bedevi Araplar zor şartlar altında yaşam mücadelesi vermektedir. Geçim kaynağı olarak küçükbaş hayvan ve deve yetiştirmektedirler. Hayvanların etinden, sütünden, yünlerinden, tüylerinden ve derilerinden yararlanılmaktadır. Develer aynı zamanda çöl ortasında ulaşım aracı olarak kullanılmaktadır. Atlar ise çevik olma ve ani manevra yapabilme gibi kabiliyetleri sebebiyle özellikle çatışma alanlarında savaş aracı olarak kullanılmaktadır. Bedevi Arapların nazarında hayata tutunabilmenin en önemli unsurları sayılan develer, küçük baş hayvanlar ve atlar paha biçilmez değere sahiptir. Bu sebeple "māl"[1] adını verdikleri söz konusu hayvanları yeterince besleyebilmek için mevsimlik otlak alanlara göç etmek durumundadırlar. Sınırlı sayıdaki otlak alanları ve su kaynaklarını ele geçirebilmek amacıyla çoğu defa kabileler arasında çatışmalar yaşanmıştır.[2] Başka bir ifade ile çöl ikliminin beraberinde getirdiği zorlu şartlar, kabileleri "ġazve" adını verdikleri çatışmalara zorlamakta ve çatışmaları ekonomik dayanak haline getirmektedir.[3] Söz gelimi ʿĀmir b. eṭ-Ṭufeyl (ö. 11/632), adamlarıyla birlikte Hemedān kabilesine düzenlediği baskına gerekçe olarak kuraklığı öne sürmekte ve şöyle demektedir:[4] [Basīṭ]

[1] ʿAli el- Cundī, *Şiʿru'l-Ḥarb fi'l-ʿAṣri'l-Cāhilī,* 16.
[2] Ġāzī Ṭuleymāt ve ʿİrfān el-ʿEşḳar, *el-Edebu'l-Cāhilī Ḳaḍāyāh, Aġrāḍuh Aʿlāmuh Funūnuh*, 32.
[3] Cevād, ʿAli *el-Mufaṣṣal fī Tārīḫi'l-ʿArab Ḳable'l-İslām*, 5:334.
[4] ʿĀmir b. eṭ-Ṭufeyl, *Dīvān*, 137.

لِلَّهِ غَارَتُنَا وَالْمَحْلُ قَد شَجِيَتْ مِنْهُ الْبِلَادُ فَصَارَ الْأُفْقُ عُرْيَانَا

حَتَّى صَبَبْنَا عَلَى هَمْدَانَ صَيَّقَةً سُؤْرَ الْكِلَابِ وَمَا كَانُوا لَنَا شَانَا

Allah aşkına baskınımız ne müthiş bir baskındı! Kuraklık, yurtları kasıp kavurmuş ve ufuk[ta buluttan] eser kalmamıştı.

Ta ki Hemedān kabilesine tozu dumana katan bir baskın düzenledik de [başlarına] köpek salyaları yağdırdık. Bizimle kan bağları[5] da yoktu onların.

Saldırma ve yağmalama anlamlarına gelen "ġazve"[6] kavramı, soygunculuk ve hırsızlık manalarını da içermektedir.[7] Kabile bireyleri hasım kabileye ani baskınlar düzenlemekte ve kabilenin sahip olduğu hayvanlara, kadınlara ve çocuklara el koymaktadırlar. Buna mukabil hasım kabile, ilk fırsatta benzer eylemlerle saldıran tarafa intikam amaçlı saldırı gerçekleştirmektedir.[8] Saldırı tehdidine maruz kalan kabilenin hasım kabileye cizye ödemek suretiyle muhtemel saldırıları bertaraf etmesi[9] veya daha güçlü bir kabileden himaye istemesi de söz konusu olmaktadır.[10] Kabile kültüründe, düşman kabileye anlık saldırılar düzenleyerek malları talan etmek ve kadınlarla çocuklara el koymak kahramanlık göstergesi sayılmaktadır.[11] Yine kabile kültüründe uyulması gereken en önemli kural, öldürülen bireyin intikamını almaktır. Bu sebeple kabile mensubu her birey öldürülen kimsenin intikamını almak için çaba sarf etmek zorundadır. Kan davası güden kimse, öldürülen yakınının intikamı alınıncaya kadar kadınlarla ilişkiden, içkiden ve dünya lezzetlerinden uzak durmaktadır. Öldürülen tarafa diyet ödemek zül kabul edildiğinden kabileler arasında yaşanan savaşlar uzun yıllar sürmekte ve taraflar ancak durum içinden çıkılamaz hal aldığı zamanlarda diyet ödemeye razı olmaktadır. Her iki taraftan öldürülenlerin yakınlarına diyet ödenmesi veya katilin öldürülen tarafa teslim edilmesi durumunda savaşlar sonlandırılmaktadır.[12] Kabile

[5] Beyitte yer alan شان kavramı göz yaşı damarı anlamında olup kabileler arasındaki kan bağı manasında kullanılmaktadır. Bkz. ez-Zevzenī, Ebū ʿAbdillāh el-Ḥuseyn b. Aḥmed, *Şerḥu'l-Muʿallaḳāti'l-ʿAşr,* 331.

[6] İbn Manẓūr, *Lisānu'l-ʿArab,* (ġ-z-v), 5:3253.

[7] Philip Hitti ve diğerleri, *Tārīḫu'l-ʿArab*, 1:31.

[8] Aḥmed Emīn, *Fecru'l-İslām*, 9.

[9] Dīrīze Şeḳḳāl, *el-ʿArab fi'l-ʿAṣri'l-Cāhilī*, 97.

[10] Cevād, ʿAli, *el-Mufaṣṣal fī Tārīḫi'l-ʿArab Ḳable'l-İslām*, 5: 421; Emīn, *Fecru'l-İslām*, 9.

[11] Hitti, *Tārīḫu'l-ʿArab*, 31.

[12] Carl Brockelmann, *Tārīhu'ş-Şuʿūbi'l-İslāmiyye*, 19.

yasaları Mekke, Medine ve Ṭāif gibi yerleşim birimlerinde de geçerli olmaktadır.[13]

Şiirleriyle bilinen Cāhiliye Arapları, savaşları ve baskınları da şiirlerinde konu edinmiş, bu olaylar çerçevesinde oluşan durumları, kahramanlıkları ve zorlukları tasvir etmişlerdir. Örneğin Cāhiliye şairi Te'ebbaṭa Şerran (ö. 540), kan davası sebebiyle tek düşüncesinin hasımdan intikam almak veya hasımla karşı karşıya gelerek vuruşmak olduğunu dile getirdiği aşağıdaki beyitte bu duruma işaret etmektedir:[14] [Ṭavīl]

قَلِيلُ غِرَارِ النَّوْمِ، أَكْبَرُ هَمِّهِ دَمُ الثَّأْرِ، أَوْ يَلْقَى كَمِيّاً مُقَنَّعَا

> [Te'ebbaṭa Şerran] az uyumaktadır. [Zira] onun [kafasındaki] en önemli derdi, [öldürülen yakınının] intikamını [alacağı] kan davası veya silah kuşanmış ve yüzünü gizlemiş bir [hasımla] karşı karşıya gelmesidir.

Kabileler arasında yaşanan savaşlar günler anlamına gelen "eyyām" adıyla da bilinmektedir. Zira savaş durumlarında kabileler gündüz vakti çarpışmakta ve karanlık çöktükten sonra ertesi günün sabahına kadar çatışmalara ara vermektedir.[15]

Savaşan taraflar sahip oldukları eşyaları, hayvanları ve kadınları savaş bölgesine götürmektedir. Savaş sona erdiğinde yenilen taraf beraberinde getirdiği her şeyi meydanda bırakarak kaçmaktadır. Yenen taraf ise yenilen tarafın arkada bıraktığı her şeye el koymaktadır. Savaşlarda ve baskınlarda esir alınan kadınlar esir alan tarafın tasarrufuna geçmekte ve farklı muamelelere maruz bırakılmaktadır. "Cāhiliye toplumunda kadın" konusunu farklı bağlamlarda ele alan tez, makale ve kitaba rastlanmaktadır.[16] Bu çalışmalarda dönemin kadın konusu farklı zaviyelerden incelenmiştir. Çalışmamızda ise ilgili beyitler çerçevesinde dönemin tutsak kadın algısına odaklanılmış ve araştırma konusu etraflıca ele alınmıştır. Kuşkusuz şiir sanatındaki ustalıklarıyla bilinen Cāhiliye Arapları[17] tarafından tutsak kadın algısı gibi sosyal bir problemin beyitlere yansıtılmış olması literatür

---

[13] Neş'et Çağatay, *İslâm'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, 89.
[14] Te'ebbaṭa Şerran, *Dīvān*, 113.
[15] Şevḳī Ḍayf, *Tārīḫu'l-Edebi'l-ʿArabī el-ʿAṣru'l-Cāhilī*, 1:64.
[16] Bkz. Altuntaş, Ramazan, *Nübüvvet Öncesi Câhiliye Toplumu* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1989); Bakkaloğlu, M. K. Abdüssamet, *Câhiliye Dönemi Aile Hukuku* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1995); Aladağ, Mehmet Şirin, *Câhiliye ve İslâm Döneminde İçerik-Dini ve Toplumsal Hayat* (Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014); Fidan, İbrahim, "Cahiliye Şiirinde Kadın İmgesi", *Dinî Araştırmalar Dergisi*, Kadın Özel Sayısı, 2016, ss. 293-320); Gökhan, Nur, *Cahiliye Toplumunda Kureyş Kadını* (Kahramanmaraş: Samer Yayınları, 2019).
[17] İbn Ḳuteybe, ʿAbdullāh b. Muslim, *eş-Şiʿru ve'ş-Şuʿarāʾ*, I, 60.

bağlamında da konuyu önemli kılmaktadır. Zira şiir diliyle ustaca söylenmiş olan ilgili beyitler, dönemin şiir anlayışı hakkında da ipuçları vermektedir. Konunun daha iyi anlaşılması amacıyla Cāhiliye Arap toplumunda kadının konumuna kısaca değinmek yerinde olacaktır.

1. Cāhiliye Devri Arap Toplumunda Kadının Konumu

Cāhiliye devri Arap toplumunda hür ve cariye olmak üzere iki farklı kadın sınıfı söz konusudur. Hür kadın, toplumda hatırı sayılır konumda olup mülk edinme, mülkünde tasarrufta bulunma,[18] himayesine sığınan kimseleri koruma, şefaat dileyen esirleri özgürlüklerine kavuşturma, evleneceği erkeği seçme ve kocayı boşama gibi haklara sahiptir.[19] Evlendikten sonra kocayı hayata tutunabileceği bir dayanak olarak görmekte ve kocanın her an öldürülebileceği konusunda endişe duymaktadır. Eşinin öldürülmesi veya vefat etmesi durumunda diğer yakınlardan daha çok üzülmekte ve onun ardından ağıtlar yakmaktadır. Bazı zamanlar vefat eden veya öldürülen kocaya olan sadakati sebebiyle yeniden evlenmemektedir.[20] Bu ve benzeri sebeplerle hür kadın, kocanın ve toplumun takdirini kazanmaktadır. Şair ʿUbeyd b. Mucīb (ö. 70/690) annesi ʿAmra bt. Ḥırḳa'nın (6. yüzyıl) hür kadınlar sınıfından olmasıyla övünmekte ve toplumdaki saygınlığına işaret ederek şöyle demektedir:[21] [Ṭavīl]

لَقَدْ وَلَدَتْنِي حُرَّةٌ رَبَعِيَّةٌ مِنَ اللَّاءِ لَمْ يُحْضِرْنَ فِي الْقَيْظِ دِنْدِنَا

Beni, yaz sıcağında odun taşımamış hanımlar arasından Rabīʿa[oğullarına] mensup hür bir kadın doğurmuştur.

Genel olarak hür kadın, Mekke, Medine ve Ṭāif gibi ziraat yapılan bölgelerde kocasına tarım işlerinde yardım etmekte, yemek pişirmekte, hayvanları sağmakta ve yün eğirmektedir.[22]

Savaş halinde çatışmaların yaşandığı alanlara eşler de götürülmektedir. Kadınlar putların yerleştirildiği ve tepesinde savaş sancağının dalgalandığı bir kubbenin etrafında konuşlanmaktadırlar. Bulundukları yerden yüksek sesle hamaset şarkıları söylemekte ve düşmanla çarpışan erkekleri cesaretlendirmektedirler.[23] Yine kadınlar öldürülenlerin ardından ağıt

[18] Şevḳī Ḍayf, *Tārīḫu'l-Edebi'l-ʿArabī el-ʿAṣru'l-Cāhilī*, 1:64.
[19] el-İṣfahānī, *Kitābu'l-Eġānī*, 20:397.
[20] el-Mesʿūdī, Ebu'l-Ḥasen ʿAli b. el-Ḥuseyn b. ʿAli, *Murūcu'ẕ-Ẕeheb*, 3:27-28.
[21] el-Ḳattāl el-Kilābī, *Dīvān*, 13. Annelerine nispet edilen şairlerle ilgili geniş bilgi için bkz. Muḥammed b. Ḥabīb, *Men Nusibe ilā Ummihī mine'ş-Şuʿarā'*, 25-97.
[22] Aḥmed Emīn, *Fecru'l-İslām*, 10.
[23] Muḥammed Suheyl Ṭaḳḳūş, *Tārīḫu'l-ʿArab Ḳable'l-İslām*, 176.

yakmakta, kabile mensubu savaşçıları intikam almaya teşvik etmekte, yaralıların yardımına koşmakta ve savaşçılara su ve yiyecek dağıtmaktadırlar. Aynı zamanda düşman tarafından yapılabilecek ani saldırılara karşı birliklerin etrafını gözetlemektedirler. Bazı zamanlar erkeklerle birlikte düşmana karşı omuz omuza savaşmaktadırlar.[24]

Cāhiliye toplumunu oluşturan diğer kadın sınıfı cariyelerdir. Cariyeler, özgür kadınların aksine civar bölgelerden kaçırılan, kabileler arasında yaşanan savaşlarda esir düşen veya köle pazarlarından satın alınan kadınlardır.[25] Cariyeler sıkça yaşanan çatışma ve yağmalama olayları sebebiyle hür kadınlara kıyasla sayıca fazladır. Toplumda alt tabakayı oluşturmakta ve hür kadınların evlerinde hizmetçilik, amelelik ve hayvan otlatma gibi beden gücüne dayalı zor işlerde çalıştırılmaktadırlar.[26] Bazı cariyeler erkeklerle gayri meşru ilişki yaşamaya[27] veya meyhanelerdeki genç erkeklere çalgı eşliğinde şarkı söylemeye mecbur bırakılmaktadırlar.[28] Zengin erkekler tarafından gizli dost edinilen ve rakkase olarak çalıştırılan cariyeler de söz konusudur.[29] Hür erkekler cariyelerle evlilik yapabilmektedir. Mehir ödemeksizin yapılan bu tür evliliklerden dünyaya gelen çocuklar, genelde babalarının soyuna nispet edilmemektedir. Babalarının soyuna nispet edilebilmeleri için savaş meydanlarında cesaret gerektirecek eylemler sergileyerek kendilerini ispatlamak durumundadırlar.[30]

2. Cāhiliye Devri Arap Şiirinde Tutsak Kadın

Tarih boyunca hemen her savaş, ardında ölüler, yaralılar ve esirler bırakmıştır. Savaş meydanlarında esir düşenler veya yurtlara yapılan baskınlar sırasında ele geçirilenler arasında kadınların da bulunması kaçınılmaz bir durumdur. Cāhiliye Arapları hasım kabilenin onurunu kırmak ve hasmı olabildiğince zillete düşürmek gayesiyle baskınlarda veya savaşlarda özellikle kadınları ele geçirmeyi hedeflemişlerdir.[31] Düşman kabileye misliyle karşılık verme arzusu da kadınları ele geçirmeye sevk eden

[24] Cevād, ʿAli, *el-Mufaṣṣal fī Tārīḫi'l-ʿArab Ḳable'l-İslām*, 5:444; Aḥmed Muḥammed el-Ḥūfī, *el-Ḥayātu'l-ʿArabiyye mine'ş-Şiʿri'l-Cāhilī* 157; ʿAli el-Hāşimī, *el-Merʾetu fi'ş-Şiʿri'l-Cāhilī*, 74.
[25] el-Ḥūfī, *el-Ḥayātu'l-ʿArabiyye mine'ş-Şiʿri'l-Cāhilī,* 246.
[26] el-Hāşimī, *el-Merʾetu fi'ş-Şiʿri'l-Cāhilī*, 246-247.
[27] Şeḳḳāl, *el-ʿArab fi'l-ʿAṣri'l-Cāhilī,* 95.
[28] Ḍayf, *Tārīḫu'l-Edebi'l-ʿArabī el-ʿAṣru'l-Cāhilī,* 70.
[29] el-Hāşimī, *el-Merʾetu fi'ş-Şiʿri'l-Cāhilī,* 249.
[30] Şeḳḳāl, *el-ʿArab fi'l-ʿAṣri'l-Cāhilī,* 95; Ḍayf, *Tārīḫu'l-Edebi'l-ʿArabī el-ʿAṣru'l-Cāhilī*, 369.
[31] el-Hāşimī, *el-Merʾetu fi'ş-Şiʿri'l-Cāhilī,* 464.

gerekçelerden biri olmuştur. Şair el-Muraʿaş el-Kelbī (6. yüzyıl) aşağıdaki beyitlerde bu duruma işaret etmektedir:[32] [Basīṭ]

لَوْ كُنْتَ حُرّاً كَرِيماً ذَا مُحَافَظَةٍ مَا نِمْتَ إِلَّا وَنَارُ الْحَرْبِ تَشْتَعِلُ

حَتَّى تُسَاقَ نِسَاءٌ سَوقَ نِسْوَتِكُمْ بِمَا أَصَابَكُمُ أَوْ يُبْلَغَ الْأَجَلُ

Korunma [gücüne] sahip özgür ve saygın bir kimse olsaydın savaşın ateşi alevlendiğinde şu durumda uyurdun ancak:

[Hasım kabileye mensup] kadınlar öne katılarak götürüldüklerinde. [Tıpkı geçmişte] maruz kaldığınız [yenilgilerde] veya eceliniz geldiğinde kadınlarınızın öne katılarak götürüldükleri gibi.

Ḍamra en-Nehşelī (6. yüzyıl) de Cifār isimli mevkide Temīm kabilesinden öldürülenlerin intikamını almak amacıyla Esed kabilesine düzenlediği Ẕātu'ş-Şuḳūḳ Günü[33] adıyla bilinen baskında Esed kabilesinin kadınlarını ele geçirdiklerini dile getirmekte ve şöyle demektedir:[34] [Kāmil]

أَلْآنَ سَاغَ لِيَ الشَّرَابُ وَلَمْ أَكُنْ [35]آتِي التِّجَارَ وَلَا أَشُدُّ تَكَلُّمِي

حَتَّى أَصْبَحْتُ عَلَى الشُّقُوقِ بِغَارَةٍ كَالنَّمْرِ يُنْثَرُ فِي حَرِيرِ الْحُرَّمِ

وَأَبَأْتُ يَوْماً بِالْجِفَارِ بِمِثْلِهِ وَأَجَرْتُ نِصْفاً مِنْ حَدِيثِ الْمَوْسِمِ

وَمَشَتْ نِسَاءٌ كَالظِّبَاءِ عَوَاطِلاً مِنْ بَيْنِ عَارِفَةِ السِّبَاءِ وَأَيِّمِ

ذَهَبَ الرِّمَاحُ بِزَوْجِهَا فَتَرَكْنَهُ فِي صَدْرِ مُعْتَدِلِ الْقَنَاةِ مُقَوَّمِ

Şimdi artık şarap boğazımdan rahatça geçer. Halbuki ben [daha önce] içki satıcılarına gelmiyor ve sessizliğimi koruyordum.

---

[32] el-Buḥturī, *el-Ḥamāse*, 88.

[33] Ẕātu'ş-Şuḳūḳ Günü, ʿĀmir ve Temīmoğulları ile Esed ve müttefikleri arasında yaşanan çatışmalardan birinin adıdır. Esed, Ṭayyiʾ ve Ġatafān kabileleri, iki müttefik kabile olan ʿĀmir ve Temīmoğulları'na en-Nisār Günü bir baskın düzenlerler. Baskında ʿĀmiroğulları'ndan çok sayıda insan öldürülür. Temīmoğulları anlaşma gereği öldürülenlerin intikamını almak amacıyla Esedoğulları ile müttefiklerine Cifār denilen mevkide baskın düzenler. Ne var ki Temīmoğulları ʿĀmiroğulları'nın en-Nisār Günü verdikleri zayiattan çok daha fazlasını verirler. Ḍamra en-Nehşelī, Temīm kabilesinden öldürülenlerin intikamını alıncaya kadar içki içmemeye ahdeder. Nihayet Esed kabilesine ait topraklarda yer alan Ẕātu'ş-Şuḳūḳ isimli mevkide baskın düzenler ve gafil avlanan erkeleri öldürür. Bkz. Ebū ʿUbeyd el-Bekrī, *Simṭu'l-Leālī,* 1:503.

[34] İbn ʿAbdi Rabbih, *el-ʿIḳdu'l-Ferīd*, 6:86.

[35] Beyitte yer alan التِّجار lafzı içki satıcıları anlamındadır. لا أشد تكلمي ise yüksek sesle konuşmuyorum anlamındadır. Bkz. el-Cāḥız, *Kitābu'l-Burṣān ve'l-ʿUrcān ve'l-ʿUmyān ve'l-Hūlān*, 96.

Ta ki kadınlara has ipek [dokumalı kumaşlar üzerine] saçılan hurma [taneleri] gibi[36] [peş peşe indirdiğim darbelerle] eş-Şuḳūḳ'a bir saldırı gerçekleştirene kadar.

Cifār'da [öldürülenlerin intikamını eş-Şuḳūḳ'ta aldım. Böylece yenilgiye uğradığımız her] bir günü benzeriyle denkleştirdim. [Müttefikimiz olan Temim kabilesinin Cifār'da aldığı] yenilgi hakkında [Hac] mevsiminde yapılacak konuşmanın yarısını [böylece] gidermiş oldum.[37]

Aralarında esareti kabullenmeye çalışan ve kocası ölmüş bir dulun da bulunduğu kadınlar, yakınlarından koparılmış olarak ceylanlar gibi yürüdüler.

Mızraklar kocasını [eşinden koparıp] götürdü de kadınlar sağlam yapılı pürüzsüz mızrağın önünde kocayı [kaderine] terk ettiler.

Şair Ebu'n-Necm el-'Iclī (ö. 120/743) ise, Ṭuhayyeoğulları'nın yurtlarına düzenledikleri baskında Ṭuhayyeli kadınları ele geçirdiğini dile getirmekte ve şöyle demektedir:[38] [Kāmil]

وَلَقَدْ كَرَرْتُ عَلَى طُهَيَّةَ[39] كَرَّةً حتَّى طَرَقْتُ نِسَاءَهَا بِمَسَاءِ

Ṭuhayye [kabilesine] öyle bir saldırdım ki akşam vakti kadınlarını ele geçirdim.

Cāhiliye devri Arap şiirlerinde savaşlarda veya baskınlarda ele geçirilen kadınların konu edildiği beyitleri, kadınların tutsak alınma endişeleri, kadınları tutsak almakla övünme, kadınları korumada yetersiz kalan erkekleri aşağılama ve tutsak kadınların akıbetleri olmak üzere dört alt başlıkta incelemek mümkündür.

2.1. Kadınların Tutsak Alınma Endişeleri

Cāhiliye devri Arap toplumunda kadın, erkeğin namusu sayılmaktadır. Bu bakımdan savaş meydanlarında veya baskınlarda kadının ele geçirilmesi namus kavramının kirletilmesi anlamına gelmektedir.[40] Araplar nazarında bu durumdan daha utanç verici bir başka husus söz konusu olmamaktadır. Bazı Araplar ileride düşmana esir düşme ve namuslarına leke sürülme ihtimaline karşı kız çocuklarını diri diri toprağa gömmektedirler.[41] Erkekler, kadınları koruma içgüdüsüyle hareket etmekte ve kadınların düşman

[36] Cāhiliye Arapları hasım kabileye düzenlenen baskınları etrafa saçtıkları hurma tanelerine benzetmektedirler. Bkz. el-Cāḥız, *Kitābu'l-Burṣān,* 97.
[37] el-Mu'aynī, *Şi'ru Benī Temīm fi'l-'Asri'l-Cāhilī*, 284
[38] en-Nuveyrī, *Nihāyetu'l-Ereb fī Funūni'l-Edeb*, 15:303.
[39] Beyitte yer alan طهية ile Ṭuhayyeoğulları kabilesi kastedilmektedir. Bkz. el-Belāẕurī, *Kitābu Cumel min Ensābi'l-Eşrāf*, 12:5116.
[40] el-Ḥūfī, *el-Ḥayātu'l-'Arabiyye mine'ş-Şi'ri'l-Cāhilī,* 164.
[41] Ḍayf, *Tārīḫu'l-Edebi'l-'Arabī el-'Aṣru'l-Cāhilī*, 73, 75.

tarafından ele geçirilmelerini engellemek için imkanlarını seferber etmektedirler. Söz gelimi şair el-Ecdaʿ el-Hemedānī (6. yüzyıl), savaşın kızıştığı anlarda Hemedān kabilesine mensup kadınları korumak amacıyla yüzsüzlük yaptığını beyitlerinde şöyle ifade etmektedir:[42] [Ṭavīl]

لَقَدْ عَلِمَتْ نِسْوَانُ هَمَدَانَ أَنَّنِي ... لَهُنَّ غَدَاةَ الرَّوْعِ غَيْرُ خَذُولِ

وَأَبْذُلُ فِي الْهَيْجَاءِ وَجْهِي وَإِنَّنِي ... لَهُ فِي سِوَى الْهَيْجَاءِ غَيْرُ بَذُولِ

Korkunun her yanı kuşattığı [dehşetli] günün sabahında Hemedān kabilesine mensup kadınlar beklentilerini boşa çıkarmayacağımı bilmişlerdir.

[Savaşta] kargaşanın tam ortasında yüzsüzlüğü ele alırım.[43] Kargaşanın yaşanmadığı vakitlerde [ise] buna tevessül etmem.

Kadınları korumak için imkanlar seferber edilirken kadınlar da kocalarından eşlerini koruyacaklarına ve düşman tarafından ele geçirilmelerine fırsat vermeyeceklerine dair söz almaktadırlar. Şair ʿAmr b. Kulṯūm (ö. 584) aşağıdaki beyitlerde bu duruma işaret etmektedir:[44] [Vāfir]

تَرَانَا بَارِزِينَ وَكُلُّ حَيٍّ ... قَدِ اتَّخَذُوا مَخَافَتَنَا قَرِينَا

إِذَا مَا رُحْنَ يَمْشِينَ الْهُوَيْنَى ... كَمَا اضْطَرَبَتْ مُتُونُ الشَّارِبِينَا

يَقُلْنَ جِيَادَنَا وَيَقُلْنَ لَسْتُمْ ... بُعُولَتَنَا إِذَا لَمْ تَمْنَعُونَا

Bizden korkmaları sebebiyle her kabile müttefik edinirken, bizi [er meydanlarında] boy gösterirken görürsün.

Kadınlarımız [bakımlı ve etine dolgun olduklarından] yürürken sarhoşlar gibi salınarak giderler.

Onlar, soylu atlarımızı yemlerler ve "Eğer bizi düşmandan korumazsanız kocalarımız değilsiniz" derler.

Şair, düşmanın güçlü olduğu durumlarda kadınların ele geçirilerek kaçırılma ihtimaline karşı halkını uyarmakta ve düşman tarafından saldırı gerektirecek eylemlerden uzak durmalarını öğütlemektedir. Söz gelimi en-Nābiġa eẕ-Ẕubyānī (ö. 604), halkına Ġassān hükümdarı en-Nuʿmān b. el-Hāriṯ'e (ö. 602) ait Uḳur adındaki otlak alana girmemeleri hususunda

[42] ʿAbdulḳādir el-Baġdādī, *Ḫızānetu'l-Edeb*, 8:309.

[43] Arap dilinde بذل وجهه ifadesi yüzsüzlük yaptı anlamındadır. Bkz. İbn Baṭṭāl, *Şerḥu Ṣaḥīḥi'l-Buḫārī*, 3:512.

[44] ez-Zevzenī, *Şerḥu'l-Muʿallaḳāt es-Sebʿ*, 125.

uyarıda bulunmaktadır. Zira Ġassānlılar'ın saldırı girişiminde bulunmaları halinde kadınlar esir düşecek ve fuhuş yapmaya zorlanacaklardır. Şair aşağıdaki beyitlerinde bu duruma dikkat çekmektedir:[45] [Basīṭ]

لَقَدْ نَهَيْتُ بَنِي ذُبْيَانَ عَنْ أُقُرٍ ... وَعَنْ تَرَبُّعِهِمْ فِي كُلِّ أَصْفَارِ

وَقُلْتُ: يَا قَوْمُ إِنَّ اللَّيْثَ مُنْقَبِضٌ ... عَلَى بَرَاثِنِهِ لِوَثْبَةِ الضَّارِي

لَا أَعْرِفَنْ رَبْرَباً حُوراً مَدَامِعُهَا ... أَبْكَارَهَا نِعَاجُ دَوَّارِ كَأَنَّ

يَنْظُرْنَ شَذْراً إِلَى مَنْ جَاءَ عَنْ عُرُضٍ ... بِأَوْجُهٍ مُنْكَرَاتِ الرِّقِّ أَحْرَارِ

لَا يُوقَيْنَ فَاحِشَةً[46] خَلْفَ الْعَضَارِيطِ ... مُسْتَمْسِكَاتٍ بِأَقْتَابٍ وَأَكْوَارِ

يُذْرِينَ دَمْعاً عَلَى الْأَشْفَارِ مُنْحَدِراً ... يَأْمُلْنَ حِصْنٍ وَابْنِ سَيَّارِ

Ẕubyānoğulları'na Uḳur'[a girmelerini] ve yaprakların tümden gürleştiği bahar mevsiminde Uḳur'da konaklamalarını yasakladım.

Ve şöyle dedim: Ey Ahali! Arslan, [her an] hırslı bir sıçrayış gerçekleştirmek için pençeleri üzerinde pozisyon almıştır.

Sakın ha bekar kızları Devvār [bölgesinin körpe] kuzularına benzeyen [iri] ve güzel gözlü antilop sürüsü [gibi tutsak edilmiş kadın gruplarına] tanık olmayayım.

[Geçmişte] özgürdüler. Şimdi ise esareti kabullenemediklerinden kaçamak gözlerle sağa sola bakmakta ve kendilerini kurtarmaya gelecek birisini aramaktadırlar.

Kiralık serserilerin ve kölelerin arka safında cinsel tacizlere karşı korumasızdırlar. [Korkudan] binek hayvanlarının üzerindeki sopalara ve semerlere sıkı sıkıya tutunmuş haldedirler.

Etrafa gözyaşı akıtıyorlar da Ḥışn ve İbn Seyyār'ın[47] yetişerek kendilerini kurtarmalarını ümit ediyorlar.

Yine 'Amr b. Kulṯūm, Taġlib kabilesine mensup erkeklerin kadınları koruyacak güçte usta dövüşçüler olduklarına işaret etmekte ve saldırı halinde kadınların düşman tarafından ele geçirilebileceği hususundaki endişelerini dile getirmektedir:[48] [Vāfir]

---

[45] eẕ-Ẕubyānī, *Dīvān*, 75.

[46] Beyitte yer alan العضاريط lafzı kiralık serseriler ve köleler anlamındadır. Bkz. Yaḥyā el-Cebbūrī, *Ḳaṣāid Cāhiliyye Nādira*, 189.

[47] Beyitte yer alan حصن ve ابن سيار ile Fizāra kabilesinin iki lideri Ḥışn b. Ḥuẕeyfe ve Ziyād b. Seyyār kastedilmektedir. Bkz. ez-Zubyānī, *Dīvān*, 76.

[48] 'Amr b. Kulṯūm, *Dīvān*, 87, 88.

إِذَا لَمْ نَحْمِهِنَّ فَلَا بَقِينَا لِشَيْءٍ بَعْدَهُنَّ وَلَا حَيِينَا

وَمَا مَنَعَ الضَّغَائِنَ مِثْلُ ضَرْبٍ تَرَى مِنْهُ السَّوَاعِدَ كَالْقُلِينَا

Şayet kadınları korumazsak [kadınlarımız düşmana esir düştükten] sonra ne [başka] bir şey için [hayatta] kalalım ne de artık yaşayalım.

Tahtırevandaki kadınları düşmandan ancak havada uçuşan çocuk oyuncağı gibi kolları [kopararak yerinden uçuracak] bir vuruş korur.

Şair el-Efveh el-Evdī (ö. 555) de aralarında kan davası bulunan ʿĀmiroğulları'ndan intikamlarını aldıklarını ve ʿĀmirli kadınları ele geçirdiklerini dile getirdiği beyitlerde kendi kabilesine mensup kadınları koruyabilecek güce sahip olduklarına işaret etmektedir. Şair olası saldırılara karşı kadınları korumak için yavaş adımlarla hareket ettiklerini dile getirmektedir:[49] [Ṭavīl]

نُقَاتِلُ أَقْوَاماً فَنَسْبِي نِسَاءَهُم وَلَمْ يَرَ ذُو عِزٍّ لِنِسْوَتِنَا حِجْلَا

نَقُودُ وَنَأْبَى أَنْ نُقَادَ وَلَا نَرَى لِقَوْمٍ عَلَيْنَا لِمَكَارِمِهِمْ فَضْلَا

وَإِنَّا بِطَاءُ الْمَشْيِ عِنْدَ نِسَائِنَا كَمَا قَيَّدَتْ بِالصَّيْفِ نَجْدِيَّةٌ بُزْلَا

Topluluklarla savaşırız da kadınlarını ele geçiririz. [Buna karşılık hasım kabileye mensup] güç sahibi [hiç] kimse kadınlarımızı [esir alıp da] halhallarını görmemiştir.

Biz komuta ederiz. Ama komuta edilmeyi reddederiz. Üzerimizde herhangi bir topluluğa minnet borcu görmeyiz.

Biz [adeta] yaz mevsiminde yağmur sularının koşmasını engellediği antilop misali kadınlarımızın yanında yavaş adımlarla yürürüz.

Şair Ṭufeyl el-Ġanevī (ö. 610), Ḥars Günü[50] kadınları savunmak amacıyla Caʿferoğulları tarafından Ġanī kabilesine çağrıda bulunulduğunu, Ġanī kabilesinin de bu çağrıya uyarak Caʿferoğulları'na mensup kadınları düşmana esir düşmekten kurtardıklarını dile getirmektedir: [51] [Ṭavīl]

[49] el-İṣfahānī, *Kitābu'l-Eġānī*, 12:198, 199; el-Efveh el-Evdī, *Dīvān*, 100, 101.

[50] Ḥars Günü, İslām'dan önce Necd bölgesi sınırları içerisinde ʿUḳayloğullarına ait su yatağı üzerinde yaşanmış bir savaşın adıdır. Bkz. İbn Cinnī, *Sirru Ṣınāʿati'l-İʿrāb*, 235; el-Ḥamevī, *Muʿcemu'l-Buldān*, 2:241.

[51] Ṭufeyl el-Ġanevī, *Dīvānu Ṭufeyl el-Ġanevī Şerḥu'l-ʿEṣmaʿī*, 90.

بَنِي جَعْفَرٍ لَا تَكْفُرُوا حُسْنَ سَعْيِنَا وَأَثْنُوا بِحُسْنِ الْقَوْلِ فِي كُلِّ مَحْفَلِ

وَلَا تَكْفُرُوا بِالنَّائِبَاتِ بَلَاءَنَا إِذَا مَسَّكُمْ مِنْهَا الْعَدُوُّ بِكَلْكَلِ

فَنَحْنُ مَنَعْنَا يَوْمَ حَرْسٍ نِسَاءَكُمْ غَدَاةَ دَعَانَا عَامِرٌ غَيْرَ مُؤْتَلِي

Ca'feroğulları! Samimiyetle sergilediğimiz çabamıza nankörlük etmeyiniz. Her mahfilde güzel sözle övgüyle yad ediniz.

Düşman sizinle göğüs göğüse çarpıştığı vakitte musibetlerin tam da ortasında sergilediğimiz zorlu sınava nankörlük etmeyiniz.

Nitekim biz Ḥars Günü ʿĀmir bizi [yardıma] çağırdığında gecikmeden [sizi ve] kadınlarınızı savunduk.

Şair ʿAmr b. Ḫavt (5. yüzyıl) da kadınları himaye etmenin zorlaştığı savaşın şiddetli anlarında bile mahremlerini koruyabilecek güçte olduklarını ifade etmektedir:[52] [Vāfir]

فَمَا قَوْمٌ كَقَوْمِي حِينَ يَعْلُو شِهَابُ الْحَرْبِ تُسْعِرُهُ الرِّمَاحُ

وَمَا قَوْمٌ كَقَوْمِي حِينَ يُخْشَى عَلَى الْخُودِ الْمُخَدَّرَةِ الْفِضَاحُ

Mızrakların tutuşturduğu savaşın alevi yükseldiği vakitte kavmim gibisi yoktur.

Mahrem güzel genç kızların [ele geçirilerek] namuslarının yerle bir edilmesinden korkulduğu vakitte kavmim gibisi yoktur.

Beyitlerden de anlaşılacağı üzere Cāhiliye toplumunda kadının düşman tarafından ele geçirilebileceği ve onur kırıcı muamelelere maruz kalacağı yolunda endişe duyulmaktadır. Bu sebeple saldırı gerektirecek eylemlerden uzak durmaya çalışılmaktadır. Savaşın kaçınılmaz olduğu durumlarda kabile bireyleri kadınları korumak için imkanları seferber etmektedirler.

2.2. Kadınları Tutsak Almakla Övünme

Kabileler arasında yaşanan çatışma ve baskınlar sırasında kadınların ele geçirilmesi düşmana karşı üstünlük göstergesi sayılmaktadır. Zira kadınların ele geçirilmesi kazanan taraf için övünme vesilesi, güçlünün güçsüze gözdağı verme aracı ve zafer sarhoşluğundan olabildiğince fazla haz alma anlamına gelmektedir.[53] Bu bakımdan şairler, beyitlerde mensubu bulundukları kabilelerin kahramanlıklarını dile getirirlerken düşman kabileye mensup kadınları ele geçirmekle de övünmektedirler. Söz gelimi Ṭufeyl el-Ġanevī, 'Āmiroğulları'nın Ṭayyi' kabilesi karşısında kazandıkları zaferden

[52] İbnu'l-Muṣennā, *Kitābu'n-Neḳāiḍ Neḳāiḍu Cerīr ve'l-Ferezdaḳ*, 1:56.
[53] el-Ḥūfī, *el-Mer'etu fi'ş-Şi'ri'l-Cāhilī*, 464.

bahsederken Ṭayyi' kabilesine mensup kadınları ele geçirmekle de övünmektedir:[54] [Vāfir]

وَقَتَّلْنَا سَرَاتَهُمُ جِهَاراً وَجِئْنَا بِالسَّبَايَا وَالنِّهَابِ
سَبَايَا طَيِّءٍ أُبْرِزْنَ قَسْراً وَأُبْدِلْنَ الْقُصُورَ مِنَ الشِّعَابِ
سَبَايَا طَيِّءٍ مِنْ كُلِّ حَيٍّ نَمَا فِي الْفَرْعِ مِنْهَا وَالنِّصَابِ
وَمَا كَانَتْ بَنَاتُهُمُ سَبِيّاً وَلَا رَغَباً يُعَدُّ مِنَ الرِّغَابِ

[Ṭayyi' kabilesinin] ileri gelenlerini ulu orta kırıp geçirdik. Kadın esirler ve ganimetlerle [yurdumuza geri] geldik.

Ṭayyi' kabilesine mensup kadın esirler [zorla meydanlara] çıkarıldılar ve [geçmişte yaşadıkları şaşalı saraylar yerine şimdi] patikalardan saraylarla yer değiştirildiler.[55]

Ṭayyi' kabilesine bir kısmı kökten diğeri de alt koldan mensup olacak biçimde gelişen her boydan kadın esirler.[56]

[Halbuki Ṭayyi' kabilesinin asil] kızları [ele geçirilmeden önce koruma altında saygın bir yaşam sürdüklerinden] ne esir ne de [serseri erkeklerin] tamah edecekleri türden [adi kadınlar] idiler.

Şair Zuheyr b. Cenāb el-Kelbī (ö. 564) de el-Ḥubeyy Günü[57] Kelb kabilesi ile Taġliboğulları arasında yaşanan savaşta Taġliboğulları'na mensup çok sayıda kadını ve Muhelhil adında saygın bir şahsı ele geçirmiş olmalarıyla övünmektedir:[58] [Basīṭ]

تَبّاً لِتَغْلِبَ إِذْ تُسَاقُ نِسَاؤُهُمْ سَوْقَ الْإِمَاءِ إِلَى الْمَوَاسِمِ عُطَّلاً
لَحِقَتْ أَوَائِلُ خَيْلِنَا سَرَعَانَهُمْ حَتَّى أَسَرْنَ عَلَى الْحُبَيِّ مُهَلْهِلَا

[54] el-İṣfahānī, *Kitābu'l-Eġānī*, 17/259.
[55] el-İṣfahānī, *Kitābu'l-Eġānī*, 17/259.
[56] el-İṣfahānī, *Kitābu'l-Eġānī*, 17/259.
[57] el-Ḥubeyy Günü, Kelb kabilesi ile Bekr ve Taġliboğulları arasında yaşanan çatışmanın adıdır. Zuheyr b. Cenāb el-Kelbī, Ebrehe tarafından Bekr ve Taġlib kabilelerine lider olarak atanır. Zuheyr'in liderlik yaptığı dönemde bir sene kıtlık yaşanır ve hayvanlar telef olma tehlikesi atlatır. Zuheyr, zor durumda olan halka kolaylık sağlamak yerine halktan yüklü miktarda vergi talep eder. Bir gece uykuda iken Zuheyr'e suikast düzenlense de ölümden kurtulur. Yandaşları Zuheyr'in öldürüldüğü yolunda etrafa şayia yayarlar ve ceset süsü verdikleri kumaş parçalarını defnederler. Zuheyr gizlice mensubu bulunduğu Kelb kabilesinden savaşçılar tedarik eder. el-Ḥubeyy adıyla bilinen su yatağında Bekr ve Taġliboğullarıyla karşı karşıya gelirler ve gün boyu şiddetli çatışmalar yaşanır. Günün sonunda Kelb kabilesi, Bekr ve Taġliboğulları karşısında üstünlük sağlar. Bekr ve Taġliboğulları çok sayıda zayiat verirler. Kelb kabilesi, aralarında Rabī'a'nın iki oğlu Kuleyb ve Muhelhil ile birlikte çok sayıda kadınların da bulunduğu esirlere ve ganimetlere el koyarak yurtlarına dönerler. Geniş bilgi için bkz. el-İṣfahānī, *Kitābu'l-Eġānī*, 19:22, 23; İbrāhīm Şemsuddīn, *Mecmūʿu Eyyāmi'l-ʿArab fi'l-Cāhiliyyeti ve'l-İslām*, 13.
[58] el-İṣfahānī, *Kitābu'l-Eġānī*, 19:23.

إِنَّا مُهَلْهِلُ لَا تَطِيشُ رِمَاحُنَا أَيَّامَ تَنْفُفُ فِي يَدَيْكَ الْحَنْظَلَا
وَلَّتْ حُمَاتُكَ هَارِبِينَ مِنَ الْوَغَى وَبَقِيتَ فِي حَلَقِ الْحَدِيدِ مُكَبَّلَا
فَلَئِنْ قُهِرْتَ لَقَدْ أَسَرْتُكَ عَنْوَةً وَلَئِنْ قُتِلْتَ لَقَدْ تَكُونُ مُرَمَّلَا

Yazıklar olsun Taġlib'e! [Taġlibli tutsak] kadınlar ziynet eşyalarını çıkarmışlar[59] [yas tutarak] cariyeler gibi [kalabalık Hac mevsiminde] toplanma alanlarına doğru sürülmekte.

Öncü süvarilerimiz [Taġlib'in] öncülerine yetişti de el-Ḥubeyy yolu üzerinde Muhelhil'i esir aldı.

Ey Muhelhil! Bizim mızraklarımız ıskalamaz. Kıtlık vakti ebucehil karpuzunu ellerinde [yenilecek kıvama getirmek için] uğraş verdiğin günlerde.

Seni himaye edenler [savaşın kızıştığı zorlu anda] tabana kuvvet kargaşadan kaçtılar da sen prangaya vurulmuş halde demirden halkalarda kaldın.

Yenilmiş isen seni zor kullanarak esir aldım. Öldürülmüş olsaydın kan denizinde boğulmuştun.

Yine Zuheyr b. Cenāb el-Kelbī, Buss adıyla bilinen su yataklarında Kâbe'ye alternatif olacak bir mabet inşa etmek isteyen Ġaṭafān kabilesine karşı başlattıkları saldırıda Ġaṭafānlı kadınları ele geçirmekle övünmektedir:[60] [Vāfir]

وَلَمْ تَصْبِرْ لَنَا غَطَفَانُ لَمَّا تَلَاقَيْنَا وَأُحْرِزَتِ النِّسَاءُ

Karşı karşıya geldiğimizde Ġaṭafān [taraftarları] karşımızda sabredemedi ve kadınları da ele geçirildi.

Şair el-Efveh el-Evdī ise, Saʿdoğulları'yla yaşadıkları savaşlarda kocaları tarafından himaye edilemeyen asil tabakadan güzel kadınları ve kızları ele geçirmiş olmalarıyla övünmektedir:[61] [Ṭavīl]

فَأُبْنَا بِحُورٍ كَالظِّبَاءِ وَجَامِلٍ وَلَمْ يَمْنَعِ الْبِيضَ الْحِسَانَ بُعُولُهَا
تُنَاغِي الْعَضَارِيطَ الْمُشَاةَ خَرَائِدٌ تُمَسِّحُ أَطْرَافَ الْقِلَاصِ ذُيُولُهَا

[59] Kadınların ziynet eşyalarını çıkarmaları yas tutuyor olmaları sebebiyledir. Bkz. ʿĀmir b. eṭ-Ṭufeyl, *Dīvān*,109.
[60] el-İṣfahānī, *Kitābu'l-Eġānī*, 19:20, 16; Zuheyr b. Cenāb el-Kelbī, *Dīvān*, 56.
[61] el-Efveh el-Evdī, *Dīvān*, 102.

Ceylanlar gibi iri gözlü hurilerle ve [kadınlardan oluşan kalabalık] bir toplulukla[62] döndük. Kocaları, beyaz tenli güzelleri ele geçirmemize mâni ol[a]madı.

Etekleri develerin karın bölgelerine değen [uzun elbiseler içerisindeki] bakire kızlar yaya yürüyen kiralık serserilere ve kölelere [ürkekçe] kırıcı olmayan yumuşak sözler sarf etmekte.

Şair ʿAvf b. ʿAṭıyye (6. yüzyıl) de Teym kabilesinin gençleriyle sabah vakti düzenledikleri baskında düşman kabileden çok sayıda kimseyi katlettiklerini ve sağa sola kaçışan savunmasız kadınları ele geçirdiklerini dile getirerek övünmektedir:[63] [Kāmil]

وَلَنِعْمَ فِتْيَانُ الصَّبَاحِ لَقِيتُمْ وَإِذَا النِّسَاءُ حَوَاسِرٌ كَالعَنْقَرِ

مِنْ بَيْنِ وَاضِعَةِ الْخِمَارِ وَأُخْتِهَا تَسْعَى وَمِنْطَقُهَا مَكَانَ الْمِئْزَرِ

وَنَكُرُّ أولَاهُمْ عَلَى أُخْرَاهُمُ كَرَّ الْمُحَلَّإِ عَنْ خِلَاطِ الْمَصْدَرِ

Sabah [vaktinde baskın düzenleyen] gençler ne harikasınız! Beyaz ankar bitkisinin sapları gibi aniden [karşınızda] başları açık kadınlarla karşılaştınız.

[Korkudan] biri örtüsünü üzerine çekmekte kız kardeşi de örtü bölgesindeki [gevşemiş] kemeriyle koşuşturmakta.

Biz [düşmanları] baştan sona hepten yerlerinden ederiz. [Tıpkı] develerin su kaynağından edilmeleri gibi.

Şair ʿĀmir b. eṭ-Ṭufeyl ise Şiʿb Cebele Günü[64] münasebetiyle söylediği beyitlerde Meẕḥic, ʿAkk, Cuẕām, Ezd Şenūʾe ve Şeybānoğulları gibi kabileler karşısında kahramanlık sergilediklerini ve kadınları ele geçirdiklerini dile getirerek övünmektedir:[65] [Vāfir]

وَجِئْنَا بِالنِّسَـــــاءِ مُـرَدَّفَـاتٍ وَأَذْوَادٍ فَكُنَّ لَنَا طَعَامَا

وَبَيَّتْنَا زُبَيْداً بَعْدَ هَدْءٍ فَصَبَّحَ دَارَهُمْ لَجِباً لُهَامَا

وَقَدْ نِلْنَا لِعَبْدِ الْقَيْسِ سَبْياً مِنَ الْبَحْرَيْنِ يُقْتَسَمُ اقْتِسَامَا

وَأَفْلَتَنَا عَلَى الْحَوْمَانِ قَيْسٌ وَأَسْلَمَ عِرْسَهُ ثُمَّ اسْتَقَامَا

[62] Beyitte yer alan جامل lafzı esas itibarıyla deve sürüsü anlamındadır. Ancak beyitte kalabalık kadın topluluğundan kinayedir. Bkz. el-Evdī, el-Efveh, *Dīvān*, 102.

[63] eḍ-Ḍabbī, *el-Mufaḍḍaliyyāt*, 327.

[64] Şiʿb Cebele Günü, Necd Bölgesinde yer alan ve Şiʿb Cebele adıyla bilinen bölgede ʿĀmiroğulları, Temīm, ʿAbs, Ẕubyān ve Fizār kabileleri arasında yaşanan savaşın adıdır. Bkz. el-Ḥamevī, *Muʿcemu'l-Buldān*, 2:104.

[65] ʿĀmir b. eṭ-Ṭufeyl, *Dīvān*, 109.

Kadınları üçer onar gruplar halinde ardımıza katarak getirdik. Artık bize yiyecek [yem] oldular.

Gecenin bir bölümünden sonra Zubeyd [kabilesine saldırmayarak] geceyi sakin geçir[melerine izin] verdik. Ama sabah vakti yurtları kocaman ordu ve ordunun uğultularıyla dolup taştı.

Baḥreyn [cihetinden] ʿAbdi'l-Ḳays kabilesine mensup olan ve dağıtımları ustaca yapılan kadın esirler ele geçirdik.

Ḳays, el-Ḥavmān[66] yolu üzerinde elimizden kaçtı ve eşini [savunmak yerine kaçmayı yeğleyerek] bize teslim etti. Sonra dosdoğru yola koyuldu.

Benzer biçimde Şair ʿAmr b. Kulṯūm de Meẕḥic kabilesinin alt kolu olan Ṣudāoğulları'na karşı Vādi'l-Aḥrameyn Günü[67] kazandıkları zaferle ve aralarında kadınların da bulunduğu çok sayıda esiri ele geçirmekle övünmektedir:[68] [Vāfir]

وَأَعْرَضَ فَارِسُ الْهَيْجَاءِ جَحْشٌ وَجَحْشٌ نِعْمَ حَامِيَةُ النِّسَاءِ

فَنَادَى فِي الْعَجَاجَةِ أَيْنَ عَمْرٌو كَأَنِّي قَفْعَةٌ أَوْ طَيْرُ مَاءِ

فَأَطْعَنُهُ وَقُلْتُ لَهُ خُذَنْهَا مُشْتَوَهَةً تَبَجَّسُ بِالدِّمَاءِ

فَمَا افْتَرَقَتْ لِذَاكَ بَنَاتُ نَعْشٍ وَلَا كَسَفَتْ لَهُ شَمْسُ السَّمَاءِ

فَقَتَلْنَا مِنْهُمُ سَبْعِينَ جَحْشاً وَوَلَّوْنَا بِأَقْفِيَةِ الْإِمَاءِ

وَأُبْنَا بِالْهِجَانِ مُرَدَّفَاتٍ خَطَبْنَاهُنَّ بِالْأَسَلِ الظِّمَاءِ

Savaşın süvarisi[!] Caḥş [bizimle karşı karşıya gelmekten] vazgeçti. Kadınların ne yaman koruyucusudur Caḥş[!]

Sanki işe yaramaz mantarmışım veya [korkak] su kuşuymuşum gibi kargaşanın ortasında " ʿAmr nerede?" diye seslendi.

Ben de şöyle diyerek silahı ona saplıyor[d]um: "Al sana [kılıç sebebiyle girdiği bölgenin şekli] bozulan ve [o bölgeden] kanlar fışkıran bu şaşmaz darbeden."

Bu darbe sonucunda [gökyüzünde] ne Büyükayı yıldızları kayboldu ne de gökyüzünün güneşi tutuldu.[69]

---

[66] el-Ḥavmān, ʿĀmir b. Ṣaʿṣaʿaoğullarının yurdunda bir mevki ismidir. Bkz. el-Ḥamevī, *Muʿcemu'l-Buldān,* 2:325.

[67] Vādi'l-Aḥrameyn Günü, Bāhileoğullarının toprakları içerisinde yer alan Aḥramān isimli iki dağın eteğindeki ovada Taġlib kabilesi ile Ṣudāoğulları arasında yaşanan savaşın adıdır. Geniş bilgi için bkz. eş-Şimşāṭī, *el-Envār ve Maḥāsinu'l-Eşʿār*, 78.

[68] eş-Şimşāṭī, *el-Envār ve Maḥāsinu'l-Eşʿār,* 79.

[69] Güneş tutulmasının Cāhiliye toplumunda hatırı sayılır şahsiyetlerin ölüm habercisi olduğuna inanılmaktadır. Bkz. Cevād, ʿAli *el-Mufaṣṣal fī Tārīḫi'l-ʿArab Ḳable'l-İslām*, 8:433.

Nitekim onlardan yetmiş Caḥş öldürdük[70] ve esir aldığımız cariyelerin kafa [sayılarıyla] geri döndük.

Arkamızda kana susamış mızraklarla kendilerine nutuk attığımız saygın tutsak kadınlarla döndük.

Şair Mucemmiʿ b. Hilāl (6. yüzyıl) ise, el-Huyeymā Günü[71] Mucāşiʿ kabilesine mensup bir kadını ele geçirmiş olmakla övünmektedir. Mucemmiʿ, korkuya kapılan kadının çaresizce kendisine beddua ettiğini beyitlerde şöyle ifade etmektedir:[72] [Ṭavīl]

وَعَاثِرَةٍ يَوْمَ الْهُيَيْمَى رَأَيْتُهَا وَقَدْ ضَمَّهَا مِنْ دَاخِلِ الخِلْبِ مَجْزَعُ

لَهَا غَلَلٌ فِي الصَّدْرِ لَيْسَ بِبَارِحٍ شَجَى نَشِبٌ وَالْعَيْنُ بِالْمَاءِ تَدْمَعُ

تَقُولُ وَقَدْ أَفْرَدْتُهَا مِنْ حَلِيلِهَا تَعَسْتَ كَمَا أَتْعَسْتَنِي يَا مُجَمَّعُ

el-Huyeymā Günü [endişe ve korkudan] yalpalayarak yürüyen [şaşkın] kadının benliğine ele geçirilme korkusunun hākim olduğunu gördüm.

Ağa yapışmış av misali yüreğine tasa oturmuş göz[ü] yaşlı [bir kadın]

[Bana beddua ederek şöyle] demekte: "Ey Mucemmiʿ! Beni perişan ettiğin gibi perişan olasın". [Zira] onu helali olan [kocasından] ayırmıştım.

Kurallara uymadıkları için kabile tarafından dışlanan ve çölde oluşturdukları kolonilerde yaşayan serseri şairlerden Ḳays b. el-Ḥaddādiyye (6. yüzyıl) adamlarıyla birlikte Hevāzin kabilesine saldırı düzenlemiş ve saldırıda çok sayıda insan öldürmüştür. Ḳays, bu münasebetle söylediği beyitlerde kadınları ele geçirmekle övünmekte ve şöyle demektedir:[73] [Ṭavīl]

وَأُبْنَا بِإِبِلِ الْقَوْمِ تُحْدَى، وَنِسْوَةٍ يُبَكِّينَ شِلْواً أَوْ أَسِيراً مُجَرَّحا

غَدَاةَ سَقَيْنَا أَرْضَهُمْ مِنْ دِمَائِهِمْ وَأُبْنَا بِأُدْمٍ كُنَّ بِالْأَمْسِ وُضَّحا

[Develerin yürümesi için] söylenen şarkılar eşliğinde [Hevāzin] halkına ait [ele geçirdiğimiz] develerle döndük. [Geride bıraktıkları ciğerpareden] bir parçaya ağlayan kadınlarla veya yaralı esirlerle.

Yurtlarını kanlarıyla suladığımız günün sabahında. Dün beyaz tenli iken [bugün] toza toprağa karışmış esir kadınlarla döndük.

---

[70] Beyitte şair "eşek sıpası" anlamına gelen Caḥş lafzıyla tevriye sanatı kullanmıştır. İlk beyitte yer alan Caḥş lafzı ile aralarında cinas sanatı da söz konusudur.

[71] el-Huyeymā Günü, el-Huyeymā adıyla bilinen bölgede Teymoğulları tarafından Mucāşiʿoğullarına yapılan saldırının adıdır. Bkz. el-Ḥamevī, *Muʿcemu'l-Buldān*, 5:422.

[72] el-Merzūḳī, *Şerḥu Dīvāni'l-Ḥamāse li Ebī Temmām*, 2:508; el-Bağdādī, *Ḫızānetu'l-Edeb*, 10:403.

[73] el-İṣfahānī, *Kitābu'l-Eġānī*, 14:146.

Şair ʿUbeyd b. ʿAbd el-ʿUzzā (6. yüzyıl) ise, mensubu bulunduğu Selāmānoğulları'nın geçmişte Ḳays, ʿAbs, Fehm, Ṣakīf, Fuḳaym, Celīḥa ve Rāhib gibi kabileler karşısında sergiledikleri zaferlerden bahsederken asil kadınları esir almakla övünmektedir:[74] [Ṭavīl]

وَنَحْنُ صَبَرْنَا غَارَةً مُفْرَجِيَّةً فُقَيْماً فَمَا أَبْقَتْ لَهُمْ مِنْ مُخَبِّرِ

وَدُسْنَاهُمْ بِالْخَيْلِ وَالْبِيضِ وَالْقَنَا وَضَرْبٍ يَفُضُّ الْهَامَ فِي كُلِّ مِغْفَرِ

وَرُحْنَا بِبِيضٍ كَالظِّبَاءِ وَجَامِلٍ طُوَالَ الْهَوَادِي كَالسَّفِينِ الْمُقَيَّرِ

أُسْلِمَتْ[75] سَبَيْنَا نِسَاءً مِنْ جَلِيحَةَ وَمِنْ رَاهِبٍ فَوْضَى لَدَى كُلِّ عَسْكَرِ

Biz açık alanda[76] gerçekleştirilen saldırıda Fuḳaymoğulları karşısında sabırla direndik. Böylece [bizim karşı] saldırı[mız] onlardan bir haberci bile [sağ] bırakmadı.

Onları atlarla, kalkanlarla, mızraklarla ve miğferli kafaları uçuran darbelerimizle ezip geçtik.

Ceylanlar gibi güzel beyaz tenli asil kadınlarla ve katrana boyanmış gemiler gibi uzun boyunlu deve sürüsüyle yurdumuza döndük.

Askerden her birliğin yer aldığı kargaşada Celīḥa ve Rāhiboğulları'ndan [savunmasız] bırakılan kadınlar ele geçirdik.

Şair el-Aʿşâ el-Kebīr (ö. 7/629), Ḳays b. Maʿdīkerib'i (ö. 603) övdüğü beyitlerinde Ḳays'ın savaşlarda Arap kabilelerini dize getirdiğini ve aralarında varlıklı etine dolgun bir kadının da bulunduğu pek çok kadını esir aldığını belirtmektedir. Cāhiliye toplumunda etine dolgunluk ideal kadında aranan özellik olduğundan[77] şair, böyle bir kadının esir alınmasıyla övünmektedir:[78] [Muteḳārib]

فَيَا رُبَّ نَاعِيَةٍ مِنْهُمُ تَشُدُّ اللِّفَاقَ عَلَيْهَا إِزَارا

تَنُوطُ التَّمِيمَ وَتَأْبَى الْغَبُو قَ مِنْ سِنَةِ النَّوْمِ إِلَّا نَهَارا

مَلَكْتَ فَعَانَقْتَهَا لَيْلَةً تَنُصُّ الْقُعُودَ وَتَدْعُو يَسَارا

[74] İbn Meymūn, *Munteha't-Ṭaleb min Eşʿāri'l-ʿArab*, 8:291.

[75] Beyitte yer alan جليحة ile el-Ḥāris b. Rabīʿaoğulları kastedilmektedir. Yine beyitte yer alan راهب ile Arap boylarından biri kastedilmektedir. Bkz. İbn Meymūn, *Munteha't-Ṭaleb*, 8:292.

[76] Beyitte yer alan غارة مفرجية ifadesi açık alanda yapılan saldırı anlamındadır. Bkz. el-Cebbūrī, *Ḳaṣāid Cāhiliyye Nādira*, 131.

[77] ʿAli el-Baṭal, *eş-Şūratu fi'ş-Şiʿri'l-ʿArabī*, 61.

[78] Meymūn b. Ḳays, *Dīvānu'l-ʾAʿşā el-Kebīr*, 49.

[el-Cimâr, Ḍabbe, ʻAbs ve el-Ḥarş kabilelerinden ele geçirdiğimiz kadınlar arsında etine dolgun olması sebebiyle] iki parça elbiseyi örtü edinmek için üzerine çekerek ağıt yakmakta olan nice kadın vardır.

Nazar değmesinden ve hasetten korunmak amacıyla muska takan. [Özgür iken] uyku mahmurluğu sebebiyle içkisini sadece gündüz yudumlayan.

Bir gece sahip olup da sarıldığın [kadın]. [Yattığı yerden doğrularak] oturmaya çalışan ve [korkudan Allah'a] yakaran.

Burada şu hususu da belirtmek gerekir ki erkeklerin asil, beyaz tenli, ceylan gibi alımlı, etine dolgun vb. özelliklere sahip kadınları ansızın ele geçirmelerine sevinenler sadece erkekler olmamıştır. Aksine kocaları tarafından hemcinslerinin esir alınmasına kadınlar da sevinmişler ve kocalarıyla övünmüşlerdir. Kuşkusuz kadınların hemcinslerinin ele geçirilmesi karşısında üzülmek yerine sevinmeleri ve kocaları hakkında övgü dolu ifadeler kullanmaları Cāhiliye toplumunda erkek unsurunun ve galibiyet hırsının baskın olduğuna işaret eden göstergelerdendir. Söz gelimi muḫaḍram kadın şair el-Ḫansāʾ (ö. 24/645), kocası Mirdās es-Sulemī'nin (6. yüzyıl) ardından söylediği mersiyede Mirdās'ın cesur olmasıyla ve kadınları esir almasıyla övünmektedir:[79] [Ṭavīl]

وَأَنْ كُلُّ وَادٍ يَكْرَهُ النَّاسُ هَبْطَهُ هَبَطْتَ وَمَاءٍ مَنْهَلٍ أَنْتَ نَاهِلُهْ

تَرَكْتَ بِهِ لَيْلاً طَوِيلاً وَمَنْزِلاً تَعَادَى عَلَى ظَهْرِ الطَّرِيقِ عَوَاسِلُهْ

وَسَبْيٍ كَآرَامِ الصَّرِيمِ تَرَكْتَهُ خِلَالَ دِيَارٍ مُسْتَكِيناً عَوَاطِلُهُ

Ve sen insanların inmekten nefret ettikleri her bir vadiye [cesaretle] indin. Sen nice kaynaktan su içtin.

O bölgede uzunca bir geceyi ve yol üzerinde kurtların koşuşturduğu bir yurdu [geride] bıraktın.

Evlerin arasında ziynet eşyalarını çıkarmış zelil halde [yas tutan] nice esir kadın bıraktın. Tıpkı ıssız alanlarda yaşayan ceylanlar gibi.

Huẕeyl kabilesinin kadın şairi Cenūb el-Huẕeliyye (6. yüzyıl) tuzağa düşürülerek öldürülen kardeşi ʻAmr'ın ardından ağıt yakmış ve kahramanlıklarını dile getirdiği bazı beyitler okumuştur. Cenūb el-Huẕeliyye, ʻAmr'ın parfüm kokulu asil ve güzel bir kadını ailesinden koparmış olmasıyla övünmekte ve beyitte şöyle demektedir:[80] [Basīṭ]

الـمُخْرِجُ الْكَاعِبَ الْحَسْنَاءَ مُذْعِنَةً فِي السَّبْيِ يَنْفَحُ مِنْ أَرْدَانِهَا الطِّيبُ

[79] el-Ḫansāʾ, *Dīvānu'l-Ḫansā'*, 103.
[80] eş-Şinḳīṭī, *Dīvānu'l-Huẕeliyyīn*, 3:126.

> [ʿAmr,] yenlerinden parfüm kokusu yayılan tomurcuk göğüslü güzel [dilberi] esareti kabullenmiş halde [hareminden] çıkarandır.

Beyitlerden de anlaşılacağı üzere kabileler arasında yaşanan savaşlar ve saldırılar sırasında daha çok saygın tabakaya mensup kadınlar hedef alınmıştır. Kuşkusuz bu durum, saygın tabakaya mensup söz sahibi kimselerin namusları olarak gördükleri değerlerle hedef alınarak olabildiğince acı çekmelerinin ve psikolojik olarak yıpratılmalarının amaçlandığına işaret eden göstergelerdendir. Saygın tabakaya mensup kadınların hedef alınması fidye talep etme ve esir değiş tokuşu gibi durumlarda da önem arz etmektedir.[81] Beyitlerden, ele geçirilen kadınların ve genç kızların yas tutmak amacıyla ziynet eşyalarını çıkarttıkları ve üçer onar gruplar halinde köleler eşliğinde toplama alanlarına götürüldükleri anlaşılmaktadır. Ele geçirilen tutsak kadınlar ve kızlar akıbetleri hususunda endişe duyduklarından yol boyunca kölelerle kırıcı olmayacak biçimde yumuşak dille iletişim kurmaktadırlar. Yine beyitlerden Cāhiliye toplumunda etine dolgun kadının ideal kadın olması sebebiyle saldırılarda özellikle hedef alındığı ve cinsel obje olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Yurdundan ve ciğerparelerinden koparılan esir kadın kendisini tutsak alan şahsa beddua etmektedir. Şair kendisi veya mensubu bulunduğu kabile tarafından hasım kabilenin kadınlarını ele geçirmekle övünmekte ve bu durumdan haz almaktadır.

2.3. Kadınları Korumada Yetersiz Kalan Erkekleri Aşağılama

Her toplumda olduğu gibi Cāhiliye Arap toplumunda da esaret, bireyin itibarsızlaştırılması ve zillete itilmesi anlamına gelmektedir. Kuşkusuz bu durum kadın için daha da zordur. Zira kadının düşman tarafından ele geçirilmesi, yavrularından, eşinden, ailesinden ve yurdundan koparılmasının yanı sıra cinsel obje olarak kullanılması veya ücret karşılığında fuhuş yapmaya zorlanması[82] anlamına da gelmektedir. Esir düşen kadın kendisini yeterince savunmayıp ele geçirilmesine sebep olanlara karşı nefret duyguları beslemekte ve bu kimseleri korkaklıkla itham etmektedir.[83] Cāhiliye şiirlerinde kadınların düşman tarafından ele geçirilmelerine ve zillet hayatına itilmelerine sebep olanların aşağılandığı ve eleştiri oklarına hedef olduğu beyitlere de rastlanmaktadır. Söz gelimi Zuheyr b. Cenāb el-Kelbī, el-Ḥubeyy Günü münasebetiyle söylediği beyitlerde Tağliboğulları'nı kadınları

[81] el-Ḥūfī, *el-Mer'etu fi'ş-Şi'ri'l-Cāhilī*, 464.
[82] el-Hāşimī, *el-Mer'etu fi'ş-Şi'ri'l-Cāhilī*, 251.
[83] İbn el-Muṣennā, *Kitābu'n-Neḳāiḍ,* 1:177.

koruma hususunda ihmalkâr davranmakla itham etmekte ve bu eylemleri sebebiyle onları aşağılamaktadır:[84] [Ḫafīf]

أَيْنَ أَيْنَ الْفِرَارُ مِنْ حَذَرِ الْمَوْ ... تِ وَإِذْ يَتَّقُونَ بِالْأَسْلَابِ

إِذْ أَسَرْنَا مُهَلْهِلاً وَأَخَاهُ ... وَابْنَ عَمْرٍو فِي الْقِدِّ وَابْنَ شِهَابِ

وَسَبَيْنَا مِنْ تَغْلِبٍ كُلَّ بَيْضَا ... ءَ رَقُودِ الضُّحَى بَرُودِ الرُّضَابِ

يَوْمَ يَدْعُو مُهَلْهِلٌ: يَالَبَكْرٍ ... هَا أَهَذِي حَفِيظَةُ الْأَحْسَابِ

وَيْحَكُمْ وَيْحَكُمْ أُبِيحَ حِمَاكُمْ ... يَا بَنِي تَغْلِبٍ أَمَا مِنْ ضِرَابِ

Ölüm korkusundan kaçış nereye nereye? Hani eşya ve silahları [kendilerine] kalkan ediniyorlardı da

Muhelhil'i, kardeşini, yamalı çarıkla İbn ʿAmr'ı ve İbn Şihāb'ı esir almıştık.

Ve Taġlib'den [her türden konfora sahip oldukları için] kuşluk vaktine kadar uyuyan [sıcaklığın şiddetli olduğu anlarda dahi] ağız suları soğuk olan beyaz tenli kadınları tutsak etmiştik.

O gün, Muhelhil şöyle diyerek [yardım] çağrısında bulunuyordu: [Neredesiniz] Bekir ahalisi yetişin! Bu mu sizin saygınlarınızı koruma biçiminiz?

Size yazıklar olsun! Koruma altındaki mahremlerinizin [saygınlıkları] zedelendi. Size yazıklar olsun! Ey Taġliboğulları! [Aranızda] düşmana karşı vuruşacak [hiç] mi kimse kalmadı?

Zuheyr b. Cenāb el-Kelbī, yine el-Ḥubeyy Günü münasebetiyle söylediği beyitte Taġliboğulları'nı kadınları düşman karşısında yeterince savunmamakla ve esir düşmelerine sebep olmakla itham etmektedir. Şair Taġliboğulları'nı bu davranışları sebebiyle aşağılamakta ve şöyle demektedir:[85] [Kāmil]

تَبّاً لِتَغْلِبَ إِذْ تُسَاقُ نِسَاؤُهُمْ ... سَوْقَ الْإِمَاءِ إِلَى الْمَوَاسِمِ عُطَّلاً

Yazıklar olsun Taġlib'e! [Tutsak] kadınlar ziynet eşyalarını çıkarmış [yas tutan] cariyeler gibi [kalabalık Hac mevsiminde] toplanma alanlarına doğru sürüldüğünde.

Şair ʿĀmir b. eṭ-Ṭufeyl, ʿAbsoğullarına düzenlediği bir saldırıda ʿAntera el-ʿAbsī'yi (ö. 614) nişaneli atına binerek kaçması ve sevgilisi ʿAble'nin esir

[84] el-İṣfahānī, *Kitābu'l-Eġānī*, 19:18.
[85] el-İṣfahānī, *Kitābu'l-Eġānī*, 19:23.

düşerek zillet hayatı yaşamak zorunda kalması sebebiyle beyitlerde alay konusu yapmaktadır:[86] [Kāmil]

يَا رُبَّ قِرْنٍ قَدْ تَرَكْتُ مُجَدَّلاً ضَخْمِ الدَّسِيعَةِ رَأْسِ حَيٍّ جَحْفَلِ
وَتَرَكْتُ نِسْوَتَهُ لَهُنَّ تَفَجُّعٌ يَنْدُبْنَهُ أُصُلاً بِنَوْحٍ مُعْوِلِ
مِنْ آلِ عَبْسٍ قَدْ شَفَيْتُ حَرَارَتِي وَغَنِمْتُ كُلَّ غَنِيمَةٍ لَمْ تَضْهَلِ
وَنَجَا بِعَنْتَرَةَ الْأَغَرُّ مِنَ الرَّدَى يَهْوِي عَلَى عَجَلٍ هُوِيَّ الْأَجْدَلِ
وَتَرَكْتَ عَبْلَةَ فِي السَّوَاءِ لِفِتْيَةٍ بَاتُوا عَلَى كُثُبِ الْخُيُولِ الْجُوَّلِ
رَاحُوا بِهِنْدٍ وَالْوَجِيهَةِ عَنْوَةً يَوْمَ الْوِقَاعِ عَلَى نَجَائِبَ ذُمَّلِ

Akranlarımdan [usta dövüşçü], iri cüsseli [ve] kabile[si]nin saygın reisi olan nicesini yere serilmiş halde bıraktım.

Gönülleri yaralı kadınlarını da gün batımlarında yüksek sesle ağıt yakar halde bıraktım

ʿAbsoğullarından [intikam alarak] hararetimi dindirdim. [Dağıtarak elimde] kalmayan her türlü ganimeti aldım.

ʿAntera'yı ölümden kartal gibi süzülen nişaneli atı kurtardı.

[Ey ʿAntera!] ʿAble'yi cevvâl atların sırtında geceleyen yağız delikanlıların eline bıraktın.

Dört nala giden soylu atların üzerinde Hind'i ve el-Vecīhe'yi[87] zorla alıp götüren [delikanlıların eline].

ʿAbsoğulları ile Ḍabbeoğulları arasında el-Cifār isimli su kaynağı üzerinde bir çatışma yaşanmıştır. Çatışma daha sonra ʿAbsoğulları'nın lehine gelişmiştir. Ḍabbeoğulları, atlarına binerek arkalarına bakmadan çatışma alanından kaçmışlardır. Ne var ki geride süt emen çocuklar ve savunmasız kadınlar kalmıştır. ʿAntera b. Şeddād, Ḍabbeoğulları'nı bu davranışları sebebiyle aşağılamakta ve aşağıdaki beyitte şöyle demektedir:[88] [Ṭavīl]

فَخَلُّوا لَـــــنَا عَوْذَ النِّسَـــــــــاءِ عَبَادِيدَ مِنْهَا مُسْتَقِيمٌ وَجَامِحُ

Bize yeni doğum yapmış kadınlarını bıraktılar. Kendileri de bozguna uğramış halde bir kısmı öne diğerleri sağa sola dağılarak kaçıştılar.

Bazı zamanlar savaşın şiddetini artırdığı ve yenilen tarafın kaçtığı durumlarda savunmasız kalan hür kadın, esir düşme ihtimaline karşı kimliğini gizlemektedir. Bu durumla karşı karşıya gelen hür kadın örtüsünü çıkarmakta ve cariye kılığına bürünerek kaçma yollarını aramaktadır. Sebra

[86] ʿĀmir b. eṭ-Ṭufeyl, *Dīvān*, 93.
[87] Beyitte yer alan Hind ve el-Vecīhe iki bayan ismidir. Bkz. ʿĀmir b. eṭ-Ṭufeyl, *Dīvān*, 93.
[88] el-Ḫaṭīb et-Tebrīzī, *Şerḥu Dīvāni ʿAntera*, 47.

b. ʿAmr el-Faḳʿasī (6. yüzyıl), Ḍamra en-Nehşelī'yi düşmana teslim olmak üzere iken kurtardığını dile getirdiği beyitlerde cariye kılığına bürünmüş kadınların düşman tarafından ele geçirilmesine ve Ḍamra'nın eleştiri oklarına hedef olmasına fırsat vermediğine işaret etmektedir:[89] [Ṭavīl]

أَتَنْسَى دِفَاعِي عَنْكَ إِذْ أَنْتَ مُسْلَمٌ وَقَدْ سَالَ مِنْ ذُلٍّ عَلَيْكَ قُرَاقِرُ

وَنِسْوَتُكُمْ فِي الرَّوْعِ بَادٍ وُجُوهُهَا يُخَلْنَ إِمَاءً وَالْإِمَاءُ حَرَائِرُ

Üzerine zillet selleri akmış halde düşmana teslim olurken seni savunmuş olmamı nasıl unutursun?

Kadınlarınızın yüzleri [esir düşme] korkusuyla [cariyeler gibi] açılmıştır. Kadınlarınız cariye, cariyeler de hür kadın zannedilmektedir.

en-Nisār Günü,[90] ʿĀmiroğulları, Esedoğulları karşısında direnirken müttefiki Temīmoğulları geri çekilir. ʿĀmiroğulları çok sayıda zayiat verir. Aralarında ʿĀmiroğulları'na mensup seçkin ailelerden Selmā bt. el-Muḥallaḳ (6. yüzyıl) ve el-ʿAnkā' bt. Hemmām'ın (6. yüzyıl) da bulunduğu çok sayıda kadın Esedoğulları tarafından ele geçirilir. Selmā, Cevvāb lakabıyla meşhur Mālik b. Kʿab'ı (6. yüzyıl) ve Ebū ʿĀmir b. eṭ-Ṭufeyl'i (ö. 630) kadınları savunmak yerine kaçmakla itham eder ve esir düşmelerine sebep olduklarını öne sürerek beyitlerde hicveder. Selmā bu bağlamda şöyle demektedir:[91] [Basīṭ]

كَيْفَ الْفِخَارُ وَقَدْ كَانَتْ بِمُعْتَرَكٍ يَوْمَ النِّسَارِ بَنُو ذُبْيَانَ أَرْبَابَا

لَمْ تَمْنَعُوا الْقَوْمَ إِذْ شَلُّوا سَوَامَكُمْ وَلَا النِّسَاءَ وَكَانَ الْقَوْمُ أَحْزَابَا

Nasıl övün[eceksiniz ki?] en-Nisār Günü savaş meydanında Ẕubyānoğulları [size karşı Esedoğulları'yla] müttefikti.[92]

Hayvanlarınızı sakat bıraktıklarında topluluk[larına] mâni olmadınız. Ne de kadınları [korudunuz]. Topluluk[ları] birlikler halindeydi.

Beyitlerden de anlaşılacağı üzere düşman karşısında kadınları savunmak yerine savaş meydanlarından kaçan ve kadınların düşmana esir düşmelerine sebep olan kimseler Cāhiliye toplumunda aşağılanmış, eleştirilere maruz bırakılmış ve alay konusu yapılmıştır.

---

[89] el-Merzūḳī, *Şerḥu Dīvāni'l-Ḥamāse li Ebī Temmām*, 2:173.

[90] en-Nisār Günü, Esed ve Temīmoğulları arasında en-Nisār adıyla bilinen mevkide yaşanan çatışmanın adıdır. Geniş bilgi için bkz. eḍ-Ḍabbī, *el-Mufaḍḍliyyāt*, 329.

[91] İbn el-Muṣennā, *Kitābu'n-neḳāiḍ*, 1:177; İbnu'l-Eṣīr el-Cezerī, *el-Kāmil fi't-Tārīḫ*, 1:491.

[92] Beyitte yer alan أرباب lafzı sular anlamına gelmekle birlikte burada müttefikler manasında kullanılmıştır. Zira kabileler arasında anlaşma yapılırken taraflar ellerini suya daldırmaktadırlar. Bkz. İbn el-Eṣīr, *el-Kāmil fi't-Tārīḫ*, 1:490.

2.4. Tutsak Kadının Akıbeti

Savaşlar veya baskınlar sona erdiğinde esir kadınlar ganimet kabul edilmekte ve ele geçiren tarafın tasarrufuna geçmektedir.[93] Fidye karşılığında veya karşılıksız serbest bırakılmamaları ya da ele geçiren kabileye saldırı düzenlenerek kurtarılmamaları gibi durumlarda farklı muamelelere maruz kalmaktadırlar. Söz gelimi ele geçiren taraf, tutsak kadınlara kötü muamelede bulunmakta veya onları köle pazarlarında kâr amaçlı satmaktadır.[94] Yine ele geçiren taraf, esir kadınları eş edinmekte[95] veya hizmetçi olarak kullanmaktadır. Cāhiliye devri Arap şiirlerinde de tutsak kadınların maruz kaldıkları bu türden muamelelerin yansımalarına rastlanmaktadır. Ele geçirilen kadınların karşılaştıkları ilk muamele, köleler ve kiralık serseriler tarafından uzun süre acımasızca koşar adım yürütülmedir. Bişr b. Ebī Ḫāzim, (6. yüzyıl) en-Nisār Günü münasebetiyle söylediği beyitlerde Esedoğulları'nın Temīm kabilesi karşısında sergilediği kahramanlıklara yer vermektedir. Temīm kabilesinin müttefiki ʿĀmiroğulları'ndan ele geçirilen kadınların vücutlarından kan akıncaya kadar yürütüldüklerine işaret etmekte ve şöyle demektedir:[96] [Ṭavīl]

بَنِي عَامِرٍ إِنَّا تَرَكْنَا نِسَاءَكُمْ مِنَ الشَّلِّ وَالْإِيجَافِ تَدْمَى عُجُوبُهَا

عَضَارِيطُنَا مُسْتَبْطِنُو الْبِيضِ كَالدُّمَى مُضَرَّجَةً بِالزَّعْفَرَانِ جُيُوبُهَا

تَبِيتُ النِّسَاءُ الْمُرْضِعَاتُ بِرَهْوَةٍ تَفَزَّعُ مِنْ خَوْفِ الْجَنَانِ قُلُوبُهَا

ʿĀmiroğulları! Kovalanmaları ve koşar adım yürütülmeleri sebebiyle kaba etleri [yara almış] kadınlarınızı kan revan içerisinde bıraktık.

Kiralık serserilerimiz ve kölelerimiz, yakaları zağferanla [kırmızıya] boyanmış beyaz tenli esir kadınları oyuncaklar gibi önlerine katmaktadırlar.

[Bizden kaçan] emzikli kadınlar delirme korkusuyla geceyi bir tümseğin arkasına [gizlenerek] geçirmektedirler.

Muʿaḳḳır b. el-Bāriḳī (6. yüzyıl) de Numeyroğulları'nı övdüğü beyitlerde Numeyroğulları'nın Şiʿb Cebele denilen mevkide Ẕubyānoğulları karşısında sergiledikleri kahramanlıkları dile getirmektedir. Ele geçirilen kadınların maruz bırakıldıkları katı muamele sebebiyle yürümekte zorlandıklarına ve

[93] Cevād, ʿAli, *el-Mufaṣṣal fī Tārīḫi'l-ʿArab Ḳable'l-İslām,* 5:573.
[94] el-Hāşimī, *el-Merʾetu fi'ş-Şiʿri'l-Cāhilī*, 246.
[95] Ṭaḳḳūş, *Tārīḫu'l-ʿArab Ḳable'l-İslām*, 182.
[96] eḍ-Ḍabbī, *el-Mufaḍḍliyyāt*, 332.

soğuk havada yağan kar taneleri ile vücut terlerinin birbirine karıştığına değinmektedir:[97] [Vāfir]

تَرَكْنَا الشِّعْبَ لَمْ نَعْقِلْ إِلَيْهِ وَأَسْهَلْنَا كَمَا عَلِمَ الْخَلِيفُ

نَسُوقُ بِهِ النِّسَاءَ مُشَمِّرَاتٍ يُخَالِطُهَا مَعَ الْعَرَقِ الْخَشِيفُ

إِذَا اسْتَرْخَتْ حِبَالُ الْقَوْمِ شُدَّتْ وَلَا يَثْنِي لِقَائِمَةٍ وَظِيفُ

Şi'b [Cebele']yi geride bıraktık da orayı sığınak edinmedik. Ve müttefik[imizin de] bildiği gibi vadiye indik

Kadınları orada [önümüze katıp] sürerek. [Kadınlar da yürüyebilmek için] çaba sarf ederek. Kar taneleri ile ter birbirine karışmış halde.

Halkın [sırtlarında yol aldıkları hayvanların yular] ipleri gevşediğinde [hızlanmaları için yeniden] çekilir. Ve bir ayak topuğu [dahi dinlenme amaçlı] duraksamaz.[98]

'Urve b. el-Verd (ö. 30/594) ise 'Absoğulları tarafından Ṭayyi' kabilesine yapılan saldırıda ele geçirilen Ṭayyi'li kadınların maruz kaldıkları bu türden sert muamele sebebiyle elbiselerini parçaladıklarını ifade etmektedir:[99] [Ṭavīl]

رَحَلْنَا مِنَ الْأَجْبَالِ أَجْبَالِ طَيِّءٍ نَسُوقُ النِّسَاءَ عُوذَهَا وَعِشَارَهَا

تَرَى كُلَّ بَيْضَاءِ الْعَوَارِضِ طَفْلَةٍ تُفَرِّ إِذَا شَالَ السِّمَاكُ صِدَارَهَا

وَقَدْ عَلِمَتْ أَنْ لَا انْفِلَاتَ لِرَحْلِهَا إِذَا تَرَكَتْ مِنْ آخِرِ اللَّيْلِ دَارَهَا

Biz dağlardan Ṭayyi'oğulları'nın dağlarından hamile ve yeni doğum yapmış kadınları önümüze katarak yol aldık.

Simak yıldızı yükseldiğinde [ele geçirdiğimiz her bir kadının çaresizlikten] beyaz dişleri[yle] kıyafetini yırttığını görürüsün.

Zira gecenin son deminde evini arkada bıraktığı vakit asla geri dönüşü olmadığını artık anlamıştır.

Esir kadınlar kazanç kapısı olarak görüldüklerinden bazı zamanlar topluca köle pazarına intikal ettirilmektedirler. Bu durum aralarında yakınlık bağı bulunan hasım kabileler için de geçerli olmaktadır. Şair 'Amr b. Barrāḳa (6. yüzyıl) mensubu bulunduğu Hemedānoğulları ile aralarında

[97] İbn Meymūn, *Munteha't-Ṭaleb*, 8/268.

[98] Beyitte yer alan ولا يثني لقائمة وظيف ifadesi hayvanın dinlenmeye bırakılmamasından kinayedir. Bkz. el-Cebbūrī, *Kaṣâ'id Cāhiliyye Nādira*, 115.

[99] Ibn el-Ward 'Orwa, *Dīvān*, *Accompagne du commentaire d'bn es-Sikkīt*, 170.

akrabalık bağı bulunan bir başka kabile[100] arasında yaşanan savaşta Hemedānlıların hasım kabileden ele geçirdikleri kadınları hayvan sürüsü gibi önlerine katarak köle pazarına intikal ettirdiklerini beyitlere yansıtmaktadır. Bu sırada kadınların çaresizce feryat ettiklerine de yer vermektedir:[101] [Vāfir]

كَأَنَّ نِسَاءَهُمْ بَقَرٌ مِرَاجٌ خِلَالَ شَقَائِقٍ تَطَأُ الْوُحُولَا

لَهُنَّ صَوَاعِقٌ يَعْرِفْنَ فِينَا بَنِي الْأَخَوَاتِ وَالنَّسَبَ الدَّخِيلَا

بِكُلِّ خَيْبَةٍ وَمَجَازِ عُرْضٍ تَرَى نَمَطاً يُطَوَّحُ أَوْ خَمِيلَا

[Hasım kabilenin] kadınları, bol yağmur yağdıran bulutlar boyunca çamurlara basarak yalpalayan inekler gibi [yürürler].

[Kadınların yürek dağlayan] feryatları vardır. Aramızda kız kardeşlerinin çocukları ve evlilik sebebiyle uzaktan soy bağı bulunduğunu bilirler.

[Köle pazarının kurulduğu] her bir vadide ve karşılaşılan her yolda serili bir yatak veya örtü görürsün.

Esir kadınların ateşe verilerek yakılmaları da söz konusu olmaktadır. Ḥīre Hanedanı el-Munẕir b. Māi's-semā' (ö. 554) Uvāra Günü[102] esir düşen Bekiroğulları'nı kılıçtan geçirir ve kadınlardan bir kısmını diri diri ateşe atar. Ḳays kabilesinden bir şahıs Hanedanı diğer kadınları ateşe atmamaya ikna eder. Şair el-'A'şā, takdire şayan davranışı sebebiyle bahse konu şahsı övdüğü beyitlerde yakılan esir kadınlara da değinmekte ve bir beyitte şöyle demektedir:[103] [Ṭavīl]

سَبَايَا بَنِي شَيْبَانَ يَوْمَ أُوَارَةٍ عَلَى النَّارِ إِذْ تُجْلَى لَهُ فَتَيَاتُهَا

Uvāra Günü Şeybānoğulları'nın genç kızları [hanedana] arz edilmekte iken kadınları ateşin üzerinde [idiler].

Ele geçirilen kadınlardan hamile olanların karınlarının yarılması da söz konusu olmaktadır. 'Āmir b. eṭ-Ṭufeyl, 'Āmiroğulları'nın Feyfu'r-rīḥ Günü[104] Şenūe kabilesinin alt kolu olan Nehd ve Ḫas'am boylarına düzenledikleri

[100] Kaynaklarda bahse konu kabilenin ismi belirtilmemektedir. Bkz. Şerīf Rāġıb 'Alāvine, *'Amr b. Berrāḳa el-Hemdānī*,100.

[101] İbn Meymūn, *Munteha'ṭ-Ṭaleb*, 4:206.

[102] Uvāra Günü, Hīre hanedanı el-Munẕir b. Māi's-semā' ile Bekir kabilesi arasında yaşanan savaşın adıdır. Geniş bilgi için bkz. Şemsuddīn, İbrāhīm, *Mecmū'u Eyyāmi'l-'Arab,* 45.

[103] İbn Ḳays, *Dīvānu'l-'A'şā el-Kebīr*, 87.

[104] Feyfu'r-rīḥ, Necid bölgesinin yükseklerinde bir yer adıdır. Burada 'Āmiroğulları ile Nehd ve Ḫas'am boyları arasında üç gün süren bir çatışma yaşanmıştır. 'Amir b. eṭ-Ṭufeyl çatışma sırasında mızrak darbesi almış ve gözünden olmuştur. Geniş bilgi için bkz. el-Ḥamevī, *Mu'cemu'l-Buldān*, 4/285; Şemsuddīn, *Mecmū'u Eyyāmi'l-'Arab,* 100.

baskında ele geçirilen hamile kadınların karınlarını yarmış olmalarıyla övünmekte ve beyitte şöyle demektedir:[105] [Ṭavīl]

بَقَرْنَا الْحَبَالَى مِنْ شَنُوءَةَ بَعْدَمَا خَبَطْنَ بِفَيْفِ الرِّيحِ نَهْداً وَخَثْعَما

Feyfu'r-rīḥ'de Şenūe'nin [alt kolu] Nehd ve Ḫaṯʿam [boylarından] hamile kadınların tökezlemelerini müteakip karınlarını yardık.

Hayatta kalabilen kadınlar bazı zamanlar hizmetçi olarak çalıştırılmaktadır. Kadınlar ile esir alan taraf arasında yakınlık bağı bulunması bu duruma engel olmamaktadır. Şeybānoğulları'nın liderlerinden biri amca çocukları olan Kaʿb kabilesine mensup bir şahıs tarafından öldürülür. Şeybānoğulları'nın yeni lideri Yezīd b. Musfir, (6. yüzyıl) töre gereği katil yerine Kaʿboğulları'ndan saygın bir şahsiyetin öldürülmesinde ısrarcı olur. Şair el-ʾAʿşā, Yezīd b. Musfir'i hicvettiği beyitlerde Yezīd'in ısrarını sürdürmesi durumunda amca çocukları iki kabile arasında barışın tesis edilemeyeceğini ve esir alınan kadınların hizmetçi olarak kullanılacağını öne sürerek şöyle demektedir:[106] [Ṭavīl]

وَتُلْفَى حَصَانٌ تَخْدُمُ ابْنَةَ عَمِّهَا كَمَا كَانَ يُلْفَى النَّاصِفَاتُ الْخَوَادِمُ

إِذَا اتَّصَلَت قَالَتْ أَبَكْرَ بْنَ وَائِلٍ وَبَكْرٌ سَبَتْهَا وَالْأُنُوفُ رَوَاغِمُ

Ve saygın hanımefendiyle amcasının kızına hizmet ederken karşılaşılacaktır. Tıpkı iş yapan hizmetçi kadınlarla karşılaşıldığı gibi.

[Saygın hanımefendi] soy ağacını dile getirdiğinde Bekr b. Vāil'e mi [mensubuz] diyecektir. [Halbuki] onu Bekr kabilesi esir almış ve [aile bireylerinin] burunlarını yerlerde sürtmüş [olacaktır].

Esir alınan kadınlar hasım kabile savaşçıları tarafından cinsel istismara da uğramaktadır. Esir alan taraf bunu yaparken çarpışma sırasında canını tehlikeye attığını öne sürmekte ve kullandığı silahların mehir yerine geçtiğini düşünmektedir. ʿAmr b. Kulṯūm, Vādi'l-Aḫrameyn Günü Tağliblilerin Ṣudā kabilesi karşısında sergiledikleri kahramanlıkları ve aralarında kadınların da bulunduğu Ṣudālıları esir aldıklarını dile getirdiği beyitte hayatlarını tehlikeye atarak çarpıştıkları için ele geçirilen kadınları hak ettiklerini öne sürmekte ve şöyle demektedir:[107] [Vāfir]

وَأُبْنَا بِالْهِجَانِ مُرَدَّفَاتٍ خَطَبْنَاهُنَّ بِالْأَسَلِ الظِّمَاءِ

[105] ʿĀmir b. eṭ-Ṭufeyl, *Dīvān*, 118.
[106] Meymūn b. Ḳays, *Dīvānu'l-ʾAʿşā el-Kebīr*, 81.
[107] eş-Şimşāṭī, *el-Envār ve Mahāsinu'l-Eş'ār,* 79.

Ve sırtlarına [esir kadınlar] bindirilmiş halde asil develerle döndük. Biz o kadınlarla kana susamış mızrak [uçlarıyla] nişanlandık.

ʿAmr b. Yerbūʿ (6. yüzyıl) ise mensubu bulunduğu Ġanī kabilesinin, geçmişte Cuẕām, Laḫm ve Meẕḥic kabileleri karşısında sergiledikleri kahramanlıklarla övünürken savaşta ele geçirdikleri kadınlara güç kullanarak sahip olduklarına işaret etmekte ve beyitte şöyle demektedir:[108] [Muteḳārib]

نَكَحْنَا نِسَاءَهُمُ عَنْوَةً بِبِيضِ الصِّفَاحِ وَمُرَّانِهَا

Demirin esnek ve geniş yüzeyli olanından [yapılmış keskin] kılıçlarla kadınlarınızı zorla nikahımıza aldık.

Esir düşen kadınlar iyi denilebilecek muamelelerle de karşılaşmaktadır. Söz gelimi ele geçiren taraf esir kadınları eşlerine katmakta ve diğer eşleriyle aynı muameleye tabi tutmaktadır. Yine ele geçiren taraf yabancı kadınlarla yapılan evlilikten doğacak çocukların cesur olduklarına inandığından esir aldığı kadınlarla evlenmektedir. Ḥātim eṭ-Ṭāī (ö. 578) bu bağlamda şunları söylemektedir:[109] [Ṭavīl]

وَمَا أَنْكَحُونَا طَائِعِينَ بَنَاتِهِم وَلَكِنْ خَطَبْنَاهَا بِأَسْيَافِنَا قَسْرَا

فَمَا زَادَهَا فِينَا السِّبَاءُ مَذَلَّةً وَلَا كُلِّفَتْ خُبْزاً وَلَا طَبَخَتْ قِدْرَا

وَلَكِنْ خَلَطْنَاهَا بِخَيْرِ نِسَائِنَا فَجَاءَتْ بِهِمْ بِيضاً وُجُوهُهُمُ زُهْرَا

وَكَائِنٍ تَرَى فِينَا مِنِ ابْنِ سَبِيَّةٍ إِذَا لَقِيَ الْأَبْطَالَ يَطْعَنُهُمْ شَزْرَا

Kızlarını bizimle gönül rızasıyla evlendirmediler. Ama biz kılıçlarımızla zor kullanarak onları nikahımıza aldık.

Böylece bizde esir kadınlar daha da zillete itilmediler. Ne bir parça ekmek [pişirmekle görevlendirildiler] ne de bir tencere yemek pişirdiler.

Ama biz onları kadınlarımızın en mükemmellerine kattık da yüz [rengi] pembeye bakan beyaz [tenli] çocuklar dünyaya getirdiler.

Aramızda esir kadının oğlundan nicelerini görürsün. Kahramanlarla karşı karşıya geldiğinde onlara yan bakarak mızrak saplayan.

el-ʾAʿşā ise, Selāme el-Ḥimyerī (6. yüzyıl) isminde bir şahsı övdüğü beyitte Selāme'nin evinde çok sayıda esir kadın bulunduğunu ve bir kısmının mehirsiz nikah altına alındığını dile getirmektedir. Yakınları tarafından

[108] el-Āmidī, *el-Muʾtelif ve'l-Muḫtelif*, 233.
[109] İbn ʿAbdi Rabbih, *el-ʿIḳdu'l-Ferīd*, 7:123.

fidyelerinin ödeneceğine dair söz verilen diğer kadınların ise serbest bırakılacakları anı beklediklerini belirtmektedir:[110] [Muteḳārib]

وَمَنْكُوحَةٍ غَيْرِ مُمْهُورَةٍ وَأُخْرَى يُقَالُ لَهُ فَادَهَا

[Selāme'nin evinde bir kısmı] mehirsiz nikah altına alınan ve diğeri [Selame'ye] fidye ödemeyi yakınının kabul ettiği söylenen nice kadın vardır.

Bazı zamanlar esir alan taraf kadınları karşılık beklemeksizin serbest bırakmaktadır. ʿAlḳame b. Seyf (6. yüzyıl) Sefḥ-u Muṭāliʿ Günü[111] Temīm kabilesine mensup bazı boylardan kadın esirler ele geçirir. ʿAlḳame, esir aldığı kadınları karşılık beklemeksizin serbest bırakma kararı alır ve esirleri yurtlarına geri götürür. Mucāşiʿ ailesinden bir kadın, takdire şayan bu davranışı sebebiyle ʿAlḳame'ye minnet duyduklarını ifade etmekte ve aşağıdaki beyitlerde şöyle demektedir:[112] [Vāfir]

جَزَى الرَّحْمَنُ عَلْقَمَةَ بْنَ سَيْفٍ عَلَى النَّعْمَاءِ خَيْرَ جَزَا مُثَابِ

عَنْ آلِ مُجَاشِعٍ وَبَنِي فُقَيْمٍ وَأَحْيَاءِ الْبَرَاجِمِ وَالرَّبَابِ

وَحَيَّيْ نَهْشَلٍ وَسَرَاةِ سَعْدٍ بِسَفْحِ مُتَالِعٍ وَلِوَى إِرَابٍ

جَزَزْتَ نَوَاصِياً مِنَّا فَرَاحَتْ نِسَاءُ الْحَيِّ طَاهِرَةَ الثِّيَابِ

وَأَطْلَقْتَ الْعُنَاةَ وَكَانَ يَوْماً يَغَصُّ الشَّيْخُ مِنْهُ بِالشَّرَابِ

فَأَنْتَ الْمَرْءُ تُشْكَرُ نِعْمَتَاهُ عَلَيْنَا مَا بَدَا وَضَحُ السَّرَابِ

Rahmān [olan Allah] ʿAlḳame b. Seyf'i [yaptığı bu] iyiliğe karşılık ödüllendirsin. Ödüllendirilmesi [gereken] kişiye verilecek en iyi mükafatla.

Mucāşiʿ ailesine, Fuḳaymoğulları'na, el-Berācim ve er-Rabāb kabilelerine [yaptığı bu iyiliğe karşılık].

Nehşel ve Serāt Saʿd kabilelerine Muṭāliʿ [dağının] eteğinde ve İrāb'ın kıvrımında [yaptığı bu iyiliğe karşılık].

[Ey ʿAlḳame!] Bizden [soylulara mensup] perçemleri [kılıçla] kırptın da kabileden [esir aldığın asil] kadınlar temiz elbiselerle gittiler.

Ve esirleri serbest bıraktın. Yaşlı adamın boğazında içeceğin düğümlendiği bir gündü [o gün].

---

[110] Meymūn b. Ḳays, *Dīvānu'l-ʾAʿşā el-Kebīr*, 75.

[111] Sefḥ-u Mutāliʿ Günü, Necid'de yer alan Mutāliʿ isimli dağın eteğinde Tağlib kabilesi ile Temīmoğulları arasında yaşanan savaşın adıdır. Geniş bilgi için bkz. eş-Şimşāṭī, *el-Envār ve Mahāsinu'l-Eş'ār,* 80.

[112] eş-Şimşāṭī, *el-Envār ve Mahāsinu'l-Eş'ār,* 81.

> Dolayısıyla sen, [her sabah] serabın parıltısı ortaya çıktığı süre iki nimetine karşılık teşekkür borçlu olduğumuz bir şahsiyetsin.

Beyitlerden de anlaşılacağı üzere savaşlarda veya baskınlarda ele geçirilen kadınlar vücutlarında yara oluşacak biçimde uzun süre acımasızca yürütülme, topluca köle pazarlarına sevk edilerek satılma, ateşe verilerek yakılma, hamilelerin karınlarını yarma, evlerde hizmetçi olarak çalıştırılma ve cinsel istismara uğrama gibi kötü muamelelere maruz kalmışlardır. Aynı zamanda esir kadınlar, esir alan kişi tarafından mehir ödenmeksizin nikah altına alınmış ve özgür kadınlara katılmışlardır. Bazı zamanlar esir kadınlar esir alan kişi tarafından karşılıksız olarak serbest de bırakılmışlardır.

Sonuç

Cāhiliye toplumunda kadın hatırı sayılır konumdadır ve erkeğin namusu sayılmaktadır. Ne var ki çöl ikliminin beraberinde getirdiği zorlu şartlar, kabileleri var olma mücadelesi vermeye zorlamaktadır. Bu sebeple kabileler arasında çoğu defa çatışmalar, baskınlar ve savaşlar meydana gelmektedir. Çatışma, baskın ve savaşlar sırasında düşmanı namusu olarak gördüğü değerlerle vurmak ve mümkün olduğu kadar acı çekmesini sağlamak amacıyla özellikle kadınlar hedef alınmaktadır. Bu bakımdan kabile bireyleri kadınların düşman tarafından her an ele geçirilebileceği hususunda endişe duymakta, kadınları koruma içgüdüsüyle hareket etmekte ve saldırı gerektirecek eylemlerden uzak durmaktadırlar. Kadınlar da tehlike anlarında kendilerini düşman karşısında savunacaklarına dair kocalarından söz almaktadır. Savaşın kaçınılmaz olduğu durumlarda kabile bireyleri kadınları korumak için imkanlarını seferber etmektedir.

Öte yandan şairler, beyitlerde hasım kabileye mensup asil tabakadan kadınları ele geçirmekle övünmektedirler. Düşman karşısında kadınları savunmak yerine savaş meydanlarından kaçmayı yeğleyen ve kadınların düşmanlar tarafından esir alınmalarında payları olan erkekleri aşağılamakta, alay konusu yapmakta ve rencide etmektedirler. İlgili beyitlerden, ele geçirilen kadınların vücutlarında yaralar oluşacak biçimde uzun süre acımasızca yürütülme, köle pazarlarında satılma, ateşe verilerek yakılma, hamilelerin karınları yarılarak ceninlerini çıkarma, evlerde hizmetçi olarak çalıştırılma ve cinsel istismara uğrama gibi kötü muamelelere maruz kaldıkları anlaşılmaktadır. Yine ilgili beyitlerden esir alan tarafın tutsak kadını mehir ödemeksizin nikahına aldığı anlaşılmaktadır. Tutsak kadınların karşılıksız olarak serbest bırakıldıkları da vakidir.

Kuşkusuz tutsak kadınların konu edildiği beyitler, dönemin sosyal ve kültürel yapısı hakkında ip uçları vermektedir. Ele geçirilen kadınların cinsel obje olarak kullanılmaları, köleler ve kiralık serseriler tarafından sözlü tacizlere maruz bırakılmaları ve etine dolgun kadınların erkekler tarafından muteber sayılmaları gibi beyitlere yansıyan bilgi kırıntıları bu duruma örnek teşkil edecek mahiyettedir. Çalışma konusu beyitler dönemin dram dolu karanlık yüzüne az da olsa ışık tutacak tarihi vesika niteliğindedir.

Çıkar Çatışması / Conflict of Interest: Yazarlar çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir. / The authors declared that there is no conflict of interest.

Finansal Destek / Grant Support: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadıklarını beyan etmiştir. / The authors declared that this study has received no financial support.

KAYNAKÇA

ʿAlāvine, Şerīf Rāġıb. *ʿAmr b. Berrāḳa el-Hemdānī*. Ammān: Dāru'l-Menāhic, 2005.

el-Āmidī, Ebu'l-Ḳāsim el-Ḥasen b. Bişr el-Yaḥyā. *el-Muʾtelif ve'l-Muḫtelif*. Tah. ʿAbdussettār Aḥmed Ferrāc. Ḳāhire: Dāru İhyāi'l-Kutubi'l-ʿArabiyye,1961.

el-Baġdādī, ʿAbdulḳādir b. ʿUmer. *Ḫızānetu'l-Edeb*. Tah. ʿAbdusselām Muḥammed Hārūn. Ḳāhire: Mektebetu'l-Ḫāncī, 2000.

el-Baṭal, ʿAli. *eṣ-Ṣūratu fi'ş-şiʿri'l-ʿArabī*. Beyrūt: Dāru'l-Endelus, 1981.

el-Bekrī, Ebū ʿUbeyd. *Simṭu'l-leāʾlī*, Tah. ʿAbdulazīz el-Meymenī. Kāhire: Dāru'l-Kutubi'l-ʿİlmiyye, 1954.

el-Belāẕurī, Aḥmed b. Yaḥyā Cābir. *Kitābu Cumel min Ensābi'l-Eşrāf*. Tah. Suheyl Zekkār. Beyrūt: Dāru'l-Fikr, 1996.

Brockelmann, Carl. *Tārīḫu'ş-Şuʿūbi'l-İslāmiyye*. Çev. Nebīh Emīn Fāris, Munīr el-Baʿlebekkī. Beyrūt: Dāru'l-ʿİlm Li'l-Melāyīn, 1973.

el-Buḥturī, Ebū ʿUbāde el-Velīd. *el-Ḥamāse*. Tah. Muḥammed İbrāhīm Ḥūr ve Aḥmed Muḥammed ʿUbeyd. Abū Ḍabi: Heyʾetu Abū Ḍabi li'ş- Şeḳāfeti ve't-Turāṣ, 2007.

Cevād, ʿAli. *el-Mufaṣṣal fī Tārīḫi'l-ʿArab Ḳable'l-İslām*. Baġdād: Cāmiʿatu Baġdād, 1993.

el-Cāḥız, Ebū 'Usmān 'Amr b. Baḥr. *Kitābu'l-Burṣān ve'l-ʿUrcān ve'l-ʿUmyān ve'l-Hūlān*. Tah. ʿAbdusselām Muḥammed Hārūn. Beyrūt: Dāru'l-Cīl, 1990.

el-Cebbūrī, Yaḥyā. *Ḳaṣāʾid Cāhiliyye Nādira*. Beyrūt: Muessesetu'r-Risāle, 1988.

el-Cundī, ʿAli. *Şiʿru'l-Ḥarb fi'l-ʿAṣri'l-Cāhilī.* Beyrūt: Dāru Mektebeti'l-Cāmiʿah el-ʿArabiyye, 1966.

Çağatay, Neş'et. *İslâm'dan önce Arap tarihi ve Cahiliye çağı*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1957.

Ḍayf, Şevḳī. *Tārīḫu'l-Edebi'l-ʿArabī el-ʿAṣru'l-Cāhilī*. Ḳāhire: Dāru'l-Maʿārif, 1960.

eḍ-Ḍabbī, el-Mufaḍḍal b. Muḥammed b. Yaʿlā b. ʿĀmir b. Sālim. *el-Mufaḍḍliyyāt.* Tah. Aḥmed Muḥammed Şākir ve 'Abdusselām Muḥammed Hārûn. Ḳāhire: Dāru'l-Maʿārif, 1942.

Emīn, Aḥmed. *Fecru'l-İslām*. Beyrūt: Dāru'l-Kitābi'l-ʿArabī, 1969.

el-Evdī, el-Efveh. *Dīvān*. Tah. Muḥammed Altuncī. Beyrūt: Dāru Ṣādır, 1998.

el-Ġanevī, Ṭufeyl. *Dīvānu Ṭufeyl el-Ġanevī Şerḥu'l-ʾEşmaʿī.* Tah. Ḥassān Felāḥ Oġlī. Beyrūt: Dāru Ṣādır, 1997.

el-Ḥamevī, Şihābuddīn, Ebū ʿAbdillāh, Yākūt b. ʿAbdullāh. *Muʿcemu'l-Buldān*. Beyrūt: Dāru Ṣādır, 1977.

el-Ḫansāʾ, Tumāḍır bt. ʿAmr b. el-Ḥāriṣ b. eş-Şerīd es-Sulemī. *Dīvānu'l-Ḫansāʾ*. Tah. Ḥamdo Ṭammās. Beyrūt: Dāru'l-Maʿrife, 2004.

el-Hāşimī, ʿAli. *el-Merʾetu fi'ş-şiʿri'l-cāhilī*. Baġdād: Maṭbaʿatu'l-Maʿārif, 1960.

Hitti, Philip, Jurjī Edward ve Jibrā'īl Jabbūr. *Tārīḫu'l-ʿArab*. Beyrūt: Dāru'l-Keşşāf, 1951.

el-Ḥūfī, Aḥmed Muḥammed. *el-Ḥayātu'l-ʿArabiyye mine'ş-Şi'ri'l-Cāhilī*. Ḳāhire: Mektebetu Nahḍati Mışr ve Matbaʿatuhā, 1952.

el-Ḥūfī, Aḥmed Muḥammed. *el-Merʾetu fi'ş-Şiʿri'l-Cāhilī*. Ḳāhire: Dāru'l-Fikri'l-ʿArabī, 1963.

İbn ʿAbdi Rabbih, Aḥmed b. Muḥammed. *el-ʿIḳdu'l-Ferīd*. Tah. Muḥammed Saʿīd el-ʿAryān. Ḳāhire: el-Mektebetu't-Ticāriyyeti'l-Kubrā, 1953.

İbn ʿĀmir, eṭ-Ṭufeyl. *Dīvān*. Beyrūt: Dāru Ṣādır, 1979.

İbn Baṭṭāl, Ebu'l-Ḥasen ʿAli b. Ḫalef b. ʿAbdilmelik. *Şerḥu Ṣaḥīhi'l-Buḫārī*. Tah. Ebū Temīm Yāsir b. İbrāhīm. Riyad: Mektebetu'r-Ruşd, 2003.

İbn Cinnī, Ebu'l-Feth ʿUşmān. *Sirru Ṣınāʿati'l-İʿrāb*. Tah. Ḥasen Hindāvī. Dimaşḳ: Dāru'l-Ḳalem, 1993.

İbnu'l-Eşīr, Ebu'l-Ḥasen ʿAli b. Ebi'l-Keram, eş-Şeybānī el-Cezerī. *el-Kāmil fi't-Tārīḫ*. Tah. Ebu'l-Fidāʾ ʿAbdullāh el-Ḳāḍī. Beyrūt: Dāru'l-Kutubi'l-ʿİlmiyye, 2003.

İbn Ḥabīb, Muḥammed. *Men Nusibe ilā Ummihī mine'ş-Şuʿarāʾ*. Tah. ʿAbdusselām Hārūn. Ḳāhire: Muṣtafa el-Ḥalebī, 1393-1973.

İbn Ḳays, Meymūn. *Dīvānu'l-ʾAʿşā el-Kebīr*. Tah. Muḥammed Ḥuseyn. Ḳāhire: Mektebetu'l-Ādāb, 1950.

İbn Kulşūm, ʿAmr. *Dīvān*. Tah. Emīl Bedīʿ Yaʿkūb. Beyrūt: Dāru'l-Kitâbi'l-ʿArabī, 1991.

İbn Ḳuteybe, ʿAbdullāh b. Muslim. *eş-Şiʿru ve'ş-şuʿarāʾ*. Tah. Aḥmed Muḥammed Şākir, Ḳāhire: Dāru'l-Maʿārif, 1959.

İbn Manẓūr, Cemāluddīn, Ebu'l-Faḍl Muḥammed b. Mukerrem. *Lisānu'l-ʿArab*. Ḳāhire: Dāru'l-Maʿārif, tsz.

İbn Meymūn, Muḥammed b. el-Mubārek b. Muḥammed. *Munteha'ṭ-Ṭaleb min Eşʿāri'l-ʿArab*. Tah. Muḥammed Nebīl Ṭurayfī. Beyrūt: Dāru Ṣādır, 1999.

el-Muʿaynī, ʿAbdulhamīd Maḥmūd. *Şiʿru Benī Temīm fi'l-ʿAsri'l-Cāhilī*. Bureyde: Nādi'l-Ḳaşīm el-Edebī, 1982.

İbnu'l-Muşennā, Ebū ʿUbeyde Maʿmer. *Kitābu'n-Neḳāiḍ Neḳāiḍu Cerīr ve'l-Ferezdaḳ.* Tah. Ḫalīl ʿUmrān el-Mansūr. Beyrūt: Dāru'l-Kutubi'l-ʿİlmiyye, 1998.

Ibn el-Ward, ʿOrwa. *Dīvān*. Accompagne du commentaire d'bn es-Sikkīt. Tah. Mohammed b. Cheneb. Cezayir: Jules Carbonel Imprimeur-Editeur, 1926.

el-İṣfahānī, Ebu'l-Ferec. *Kitābu'l-Eġānī*. Tah. ʿAbd ʿAli Muhannā ve Semīr Cābir. Beyrūt: Dāru'l-Kutubi'l-ʿİlmiyye, 1971.

el-Kelbī, Zuheyr b. Cenāb. *Dīvān*. Tah. Muḥammed Şefīḳ el-Bayṭār. Beyrūt: Dāru Ṣādır, 1999.

el-Kilābī, Ḳattāl. *Dīvān*. Tah. İḥsān ʿAbbās. Beyrūt: Dāru'ṣ-Ṣeḳāfe, 1989.

el-Merzūḳī, Aḥmed b. Muḥammed el-Ḥasen. *Şerḥu Dīvāni'l-Ḥamāse li Ebī Temmām*. Tah. Ġarīd eş-Şeyḫ. Beyrūt: Dāru'l-Kutubi'l-ʿİlmiyye, 2003.

el-Mesʿūdī, Ebu'l-Ḥasen ʿAli b. el-Ḥuseyn b. ʿAli. *Murūcu'ẕ-Ẕeheb*. Tah. Kemāl Ḥasen ʿAli. Beyrūt: el-Mektebetu'l-ʿAṣriyye, 2005.

Meymūn b. Ḳays. *Dīvānu'l-ʾAʿşā el-Kebīr.* Tah. Muḥammed Ḥuseyn. Ḳāhire: Mektebetu'l-Ādāb, 1950.

en-Nuveyrī, Şihābuddīn Aḥmed b. ʿAbdulvehhāb. *Nihāyetu'l-Ereb fī Funūni'l-Edeb.* Tah. İbrāhīm Şemsuddīn. Beyrūt: Dāru'l-Kutubi'l-ʿİlmiyye, 2004.

Ṣeḳḳāl, Dīrīze. *el-ʿArab fi'l-ʿAṣri'l-Cāhilī*. Beyrūt: Dāru'ṣ-Ṣeḳāfeti'l-ʿArabiyye, 1995.

Şemsuddīn, İbrāhīm. *Mecmūʿu Eyyāmi'l-ʿArab fi'l-Cāhiliyyeti ve'l-İslām*. Beyrūt: Dāru'l-Kutubi'l-ʿİlmiyye, 2002.

eş-Şimşāṭī, Ebu'l-Ḥasen ʿAli b. Muḥammed b. el-Muṭahhar el-ʿAdevī. *el-Envār ve Mahāsinu'l-Eşʿār*. Tah. Ṣāliḥ Mehdī el-ʿAzzāvī. Baġdād: Menşūrātu Vuzārāti'l-İʿlām, tsz.

eş-Şinḳīṭī, Muḥammed Maḥmūd b. et-Telāmīd et-Turkuzī. *Dīvānu'l-Huẕeliyyīn*. Tah. Aḥmed ez-Zeyn. Kāhire: Dāru'l-Kutub, 1950.

Ṭaḳḳūş, Muḥammed Suheyl. *Tārīḫu'l-ʿArab Ḳable'l-İslām*. Beyrūt: Dāru'n-Nefāis, 2009.

Te'ebbaṭa Şerran. *Dīvān*. Tah. ʿAli Ẕulfiḳār Şākir. Beyrūt: Dāru'l-Ġarbi'l-İslāmī, 1984.

et-Tebrīzī, el-Ḫaṭīb. *Şerḥu Dīvāni ʿAntera*. Tah. Mecīd Ṭarrād. Beyrūt: Dāru'l-Kitābi'l-ʿArabī, 1992.

et-Ṭufeyl, İbn ʿĀmir. *Dīvān*. Beyrūt: Dāru Ṣādır, 1979.

Ṭuleymāt, Ġāzī ve ʿİrfān 'el-Eşḳar. *el-Edebu'l-Cāhilī Ḳaḍāyāh, Aġrāḍuh Aʿlāmuh Funūnuh.* Dimaşḳ: Mektebetu'l-Īmān, 1992.

ez-Zevzenī, Ebū ʿAbdillāh el-Ḥuseyn b. Aḥmed. *Şerḥu'l-Muʿallaḳāt es-Sebʿ*. Tah. Lecnetu't-Tahḳīḳ fi'd-Dāri'l-ʿĀlemiyye. Beyrūt: ed-Dāru'l-ʿĀlemiyye, 1992.

ez-Zevzenī, Ebū ʿAbdillāh el-Ḥuseyn b. Aḥmed. *Şerḥu'l-Muʿallaḳāti'l-ʿAşr.* Beyrūt: Dāru Mektebeti'l-Ḥayāt, 1983.

eẕ-Ẕubyānī, en-Nābiġa. *Dīvān*. Tah. Muḥammed Ebu'l-Faḍl İbrāhīm. Ḳāhire: Dāru'l-Maʿārif, tsz.